

**ČEŠI
A EVROPA
Š I**

EVROPA

Jiří Maštálka
Alexandr Ort

Jiří Maštálka
Alexandr Ort

ČEŠI A EVROPA

Praha - Štrasburk - Brusel
2008

Národ žije, dokud si pamatuje své dějiny. Ne náhodou jsou počátky národního obrození spojeny s prací jazykovědců a historiků. A ne náhodou už tehdy se ukázalo, že malý národ může přežít jen tehdy, když má dobré spojence: Pavel Josef Šafařík a Ján Kollár byli Slováci, František Palacký absolvoval lyceum v dnešní Bratislavě.

Zlomové okamžiky dějin malých národů a států jsou spojeny s mezinárodními událostmi. Je-li česká otázka, jak se domníval Tomáš G. Masaryk, otázkou evropskou, je tomu proto, že odpovědi na ní musíme hledat v kontextu evropských dějin. Z tlaku Osmanů na střed našeho světadílu vzešla Habsburská monarchie, z první světové války se zrodilo Československo. Mezinárodní tlak pohřbil vznešený pokus o demokratický socialismus, „sametová revoluce“ je jednou ze závěrečných kapitol rozpadu celého východního bloku. 140 tisíc padlých sovětských vojáků při osvobozování Československa od německé okupace je věčným symbolem toho, že sami svůj národní a státní život neuhájíme.

I dnes stojíme před podobným problémem. Uchránit tuto zemi a tento národ můžeme jen tehdy, když budeme mít spojence. A nejen to. Ne zcela pravdivá herderská tradice o Slovanech říká, že jsme vždy byli demokraticky organizovaní a ideálům demokracie oddaní. I když tomu tak pravděpodobně

nebylo, v moderních dějinách ti nejlepší o demokracii a lidská práva usilovali. Dějiny nás ale zároveň učí, že zásluhy minulých nejsou jistotou pro současné a budoucí generace. Demokracie není navždy daná. Je to odpovědnost. Závazek, který nám ukládá nenechat si vzít vlastní osud mocenskou elitou, která za nás rozhodne, kdy se rozdělí stát, co z národního bohatství si kdo urve, či kdo má právo na zaměstnání a kdo ne.

Demokracie nás zavazuje k tomu, abychom aktivně prosazovali národní zájmy na mezinárodním poli. Dnes je onou střechou, pod níž jsme se skryli před největšími politickými a ekonomickými hrozbami i před nešvary globalizace, Evropská unie. Jenže i ona je však právě tak obrannou linií, jako vlastním bojištěm. Nikdo za nás v Unii naše národní zájmy neubrání. My sami musíme prosazovat své cíle, a to za pomoci spojenců, které hledáme znovu a znovu při každém konkrétním požadavku. Musíme usilovat o co nejvýhodnější podobu evropského sociálního státu. Zároveň se nesmíme nechat zatáhnout do cizích konfliktů ve světě.

Náš český sen budeme žít v Evropě. V Evropě stále více sjednocené. My musíme usilovat o to, aby neměla nepřátele ani na západ, ani na východ od svých hranic. Nic není předem rozhodnuto. Má-li náš život být životem v míru a hojnosti, musíme jej neustále do takovéto podoby formovat.

Jiří Maštálka

poslanec Evropského parlamentu

Úvodem

Česká republika se stala v roce 2004 členským státem Evropské unie a objevily se úvahy nakolik jsou si Češi vědomi své příslušnosti k Evropě a cítí-li se Evropany.

Pohled na mapu i zamyšlení nad českými dějinami odpovídají vcelku jednoznačně, neboť české země ve středu evropského kontinentu nemohou patřit jinam než k Evropě a historie nás nenechává na pochybách, že Čechů se bytostně dotýkalo téměř vše, co se v Evropě událo.

Češi ve středu Evropy a český stát

Z dějin Evropy je známo, že v době stěhování národů přišly do jejího středu slovanské národy a mezi nimi i Češi, kteří se tu usídlili. Jejich dějiny jsou proto neoddelitelně spjaty s historií Evropy v dobrem i špatném.

Z geopolitického hlediska žili Češi ve středu kontinentu bez přístupu k mořím, což významně ovlivňovalo jejich osud. Ze všech stran byli obklopeni jinými národy a jejich život byl tedy vždy ovlivňován dobrými či nedobrymi vztahy k nim. To znamená, že jejich prostřednictvím byl život Čechů ve spojení téměř se vším, co se v Evropě dělo, a jejich osud byl tím ovlivňován. Přitom vztahy se sousedy bývají málokdy bez problémů a tak někdy byly dobré a přátelské a jindy opět nedobré až nepřátelské.

V dávných dobách rozhodovali o osudu obyvatel vládci státních útvarů, ať už to byla knížectví, království či císařství, a obyčejní lidé neměli žádná práva a o svých osudech rozhodovat nemohli.

Pro Čechy bylo velmi důležité, že už koncem devátého století našeho letopočtu přijali křesťanství, které mezitím ovládlo západní a jižní část Evropy. Zvláštností bylo, že s tímto náboženstvím se Češi ve své většině seznámili prostřednictvím poslů vyžádaných z byzantské říše, kteří pro ně připravili nejdůležitější texty, zvláště Bibli přeloženou do staroslověnského, tedy Čechům srozumitelného jazyka. Naproti tomu v ostatní Evropě převládlo křesťanství opřené o latinský text Bible a teprve později byla překládána do jednotlivých národních jazyků, což mělo později velký význam v rozvoji gramotnosti.

Postupně se společenství Čechů ustavovalo do správních útvarů, jež se postupně vyvinuly ve státy. V jejich čele stanuly osobnosti šlechtického původu a z nich některé se prosadily jako knížata či králové. Ve feudalismu tyto korunované hlavy nepocházely vždy z národa, jemuž vládly, neboť šlechta se různě spojovala proti poddaným, aby si zachovala svá privilegia.

Na počátku desátého století stanuli v čele českých zemí Přemyslovci a tehdy České království hrálo ve střední Evropě dost významnou úlohu. Jejich rod však na počátku čtrnáctého století vymřel po meči a nastoupila doba Lucemburků. Ti především za panování Karla IV., nazývaného „otcem vlasti“, učinili Prahu ve čtrnáctém století jedním z nejvýznamnějších měst a kulturních středisek Evropy a České království tehdy patřilo k nejvýznamnějším v Evropě.

Husitství a Jiří z Poděbrad

V té době zachvátila krize v řadě evropských zemí katolickou církev, v jejímž rámci se rozvíjel náboženský život i v českých zemích. Zde dosáhla krize mimořádných rozměrů, když počátkem patnáctého století zůstaly české země po jistý čas bez panovníka a populární mluvčí nespokojeného lidu, Jan Hus, byl v Kostnici potupně upálen jako kacíř.

Husitské bouře svým rozsahem a důslednou kritikou nepravostí v církvi patří v dějinách k nejdůslednějším a pro českou společnost měly význam zcela mimořádný, který brzy přerostl hranice země. Vyhlášením křížových výprav proti odbojným Čechům papežem se staly záležitostí celoevropskou. Krizi církve se však nepodařilo překonat a teprve o století později Německá selská válka dosáhla jistého úspěchu. Husitství o sto let předběhlo dobu.

Snaha husitů řídit se v denním životě co nejpřesněji Biblí vedla ke úsilí naučit se číst a psát. Sám Hus dokonce přispěl k jistému zjednodušení českého pravopisu a tak znalost bible byla velmi vysoká, neboť byla navíc považována za důkaz pravosti náboženského přesvědčení a víry. Byla tak rozsáhlá, že pozdější papež Pius II., jenž

se osobně zúčastnil křížáckých tažení do Čech a patřil k programovým odpůrcům husitství, ve své knize napsal, že „mnohá husitská žena lépe znala bibli než mnozí katoličtí kněží“.

Válečné akce nejdůslednějších zastánců Jana Husa se v českých zemích podařilo potlačit, ale uklidnění přineslo až zvolení Jiřího z Poděbrad „husitským králem“. Byla to jednomyslná volba katolické a kališnické šlechty, jakož i zástupců měst. Jiří se osvědčil jako zemský správce za nezletilého krále, neboť poměrně brzy po husitských bouřích a křížáckých válkách dokázal zemi stabilizovat hospodářsky a zajistit v ní klid, a proto byl vybrán v zájmu dalšího rozkvětu Českého království.

Dobře znal z vlastní zkušenosti hrůzy války, a proto vystoupil s návrhem na vytvoření rady evropských monarchů, jež by hledala řešení problémů Evropy mírovými prostředky, tedy jednáním. Návrh „Smlouvy o nastolení míru v celém křesťanstvu“ byl vypracován latinsky (*Tractatus pacis toti christianite fiende*), aby mu rozuměl celý tehdejší vzdělaný svět. Jiří pak vyslal velké poselstvo, aby s jeho návrhem seznámilo evropské monarchy. Doba pro její vytvoření zřejmě ještě nedozrála, ale Jiřího mírový podnět připomínali všichni ti, kdo zvláště ve dvacátém století navrhovali světovou organizaci na zajištění míru, jakou se měla nejprve stát Společnost národů a poté Organizace spojených národů.

Snad ještě důležitějším bylo to, že svobodu volby náboženství, jež platila za jeho vlády, se v českých zemích podařilo, i když mnohdy velmi obtížně a zdaleka ne dokonale, zachovat až do Třicetileté války. I v tom se mohlo České království stát vzorem pro mnohem větší a významnější země Evropy.

Značná část Čechů znala číst a psát a měla proto vyšší vzdělání než lidé v některých jiných evropských zemích. Také husitský zpěv je v dějinách zaznamenán jako přínos kulturní vzdělanosti Čechů a snad proto se české země, odkud pocházela velká řada vynikajících hudebníků a skladatelů, asi oprávněně označovaly v osmnáctém století za „konzervatoř Evropy“. A pokud jde o vzdělání koncem devatenáctého století byli v Rakousko-Uhersku Češi při statistickém sčítání označeni za nejméně vzdělaný národ celého mocnářství.

Třicetiletá válka a J. A. Komenský

Třicetiletá válka byla obrovskou pohromou nejen pro české země, ale i celou střední Evropu. Její výsledek donutil k odchodu z Čech velké množství nejlepších lidí pro jejich náboženské vyznání. Za všechny stačí připomenout muže, kterému se ve světě dostalo pro jeho rozsáhlé pedagogické dílo čestného označení „učitel národů“. Dodnes se pedagogové nejrůznějších zemí hlásí k odkazu Jana Ámose Komenského, jehož přístupy k vzdělávání dětí i dospělých jsou z velké většiny platné a podnětné dodnes.

Překonat všechny hrůzné důsledky Třicetileté války trvalo velmi dlouho a bylo nesmírně obtížné. Nešlo jen o obrovskou válečnou devastaci českých zemí, ale i o ztráty kulturní. Značná část obyvatelstva se dostala do područí cizích kondotierů, kteří od císaře dostali za své vojenské služby nejen šlechtické tituly, ale i rozsáhlé majetky konfiskované české nekatolické šlechtě, která musela zemi opustit, když se nechtěla vzdát svého vyznání. Tato zemská šlechta neměla nic společného s místním obyvatelstvem, většinou ani jazyk.

Češi bez většiny své kališnické šlechty a mnoha velkých osobností kultury a myslitelů zdaleka ne jen náboženských, jen velmi obtížně hledali cesty k obnově své kulturní vyspělosti.

Jak známo, bída často donutí hledat cesty k uplatnění a Češi dokázali najít v sobě dost sil, aby se prosadili nejen jako hudebníci, malíři, sochaři a jiní umělci, ale i jako zdatní, zruční a vynalézaví řemeslníci. Dodnes se na různých hradech a zámcích obdivujeme tomu, co dovedli vytvořit pro své pány, aniž by jejich jméno bylo zaznamenáno. A brzy se tato zručnost českých řemeslníků měla úspěšně uplatnit v rodícím se průmyslu a jiných oborech a dát uznání zdatnosti Čechů v hospodářské oblasti.

Český národ a demokracie

Svůj osud mohly národy začít zčásti ovlivňovat až poté, co Francouzská revoluce 1789 otevřela cestu k demokratičtějšímu uspořádání společnosti, i když se o ně ještě dlouho muselo v jednotlivých zemích bojovat. Reformy Josefa II. udělaly v Rakousku první krok

a devatenácté století se v celé Evropě, a tudíž i v českých zemích, stalo obdobím odstraňování nejrůznějších společenských bariér a otevírání cest k tomu, aby i široké masy obyvatelstva mohly vyjádřit nejprve volbami své názory a postupně i různou spolkovou činností ovlivňovat svou budoucnost.

O Češích jako o národě je možno hovořit až v době, kdy se moderní národy v devatenáctém století začaly vytvářet. Většinou se za národ považuje společenství osob uvědomujících si svou národní pospolitost a k tomu u Čechů dochází od počátku devatenáctého století dobou obrození.

Češi v té době sice žili ve „svém“ Českém království, Moravském markrabství a Slezském vévodství, ale byly součástí mnohonárodnostního Rakouského císařství a později Rakousko-Uherska, kde měla rozhodující moc ve Vídni habsburská dynastie. České království formálně existovalo, ale habsburský monarcha se především cítil rakouským císařem. Češi mu byli vždy podezřelí, že v nich zůstal kus onoho kacířského Jana Husa.

U dvora nebyl nikdo, kdo by se Čechů zastal, neboť většina tehdejší šlechty v českých zemích byla vázána na habsburskou dynastii a s ní spojovala svou další budoucnost. Češi byli příliš nakloněni demokracii do všech jejích důsledků, a to nemohla česká šlechta, až na malé výjimky, podporovat.

Devatenácté století v duchu revolučních a demokratických myšlenek začínalo otevírat dveře k uplatnění prostých lidí, kteří se měli stát plnoprávními občany zmodernizovaných států. To dobře vycítily vládnoucí vrstvy velmocí a ne náhodou začaly úzce spolupracovat především proti všemu, co mělo navázat na revoluční a demokratické myšlenky minulého století. „Svatá aliance“ Francie, Pruska, Rakouska a Ruska měla ve spolupráci s Velkou Británií vládnout v duchu „koncertu velmocí“ v přesvědčení, že k zákrokům proti obnově revolučních myšlenek najdou vždy společnou řeč. Ale boj proti ideám není nikdy jednoduchý a bývá spíše velmi obtížný.

Teprve postupně svou cílevědomou prací, vědomostmi a národním uvědoměním si Češi začali dobývat občanská práva. Bylo velmi zajímavé, jak se v tomto úsilí dovedli inspirovat zkušenostmi jiných evropských národů. Česká koncepce uspořádání moderní demokra-

tické společnosti měla od počátku nejen myšlenkově, ale i jinak evropskou dimenzi, i když vždy dokázala svůj postup přizpůsobit podmínkách rakousko-uherské monarchie.

Například čeští radikální demokraté se v první polovině devatenáctého století inspirovali myšlenkami irského odboje proti britské okupaci, což je vedlo k označení svého spolku podle jejich vzoru jako „Repeal“. Italské úsilí o osvobození země od cizích okupantů a o její sjednocení přivedlo zakladatele Sokola k zařazení červených košil, připomínajících boje Garribaldiho jednotek na Sicílii, do sokolského stejnokroje, i když Sokol neměl ve svém programu podobný ozbrojený boj. Podobně nebyly převzaty formy boje italských karbonářů, ale naopak název českého tajného hnutí počátkem první světové války „Maffie“ se také inspiroval názvem tajné italské organizace.

Národní obrození českého národa si díky svému evropsky vzdělanému vedení velmi přesně uvědomovalo spojení svého osudu s vývojem v Evropě, a proto pozorně sledovalo evropské události a hledalo spojení s těmi silami, jež mohly pomoci českému národu ke svobodě a rozvoji. Nebyla to cesta nijak jednoduchá, ale Češi se ukázali mimořádně vynalézavými.

Přednostně svou pozornost zaměřili na vzdělání a v tom sehráli učitelé na venkovských školách, často označovaní za „zapadlé vlastence“, obrovskou úlohu stejně jako četní vlastenečtí kněží, jež se současně museli vyrovnávat s opačným postojem svých nadřízených. Oporami jim všem bylo v tomto úsilí vydávání českých knih a jejich distribuce z Prahy na venkov.

Právě překlady nejlepších děl světové literatury, od latiny až k současným dílům francouzské, německé, anglické, italské, ruské, ale také literatury dalších národů, pomáhaly českému čtenáři seznamovat se se životem jiných národů a učit se je chápat a rozumět jejich odlišnostem. Teprve postupně se českému čtenáři dostalo i kvalitní české literatury jak se čeština vracela z venkova a předměstí i do velkých měst a obohacovala se přejímáním vědeckých poznatků, pro něž se často musely hledat nové české výrazy.

Toto vzdělávací úsilí odpovídalo demokratickému charakteru českého obrození, který společně s jeho evropskou dimenzí ovlivnil pozitivně jeho vývoj. České národní uvědomování se nevyvíjelo smě-

rem k nacionalismu, často vedoucího ke konfliktům s nacionalismy sousedů, ale směřovalo k „vlastenectví“, jež vždy má především charakter obranný a není expanzivní ani útočné.

Češi a Rakousko v Evropě

Významným mezníkem devatenáctého století v Evropě byl revoluční rok 1848 otevírající cestu k moderní přestavbě států v duchu demokracie. V Praze proběhly různé změny v podstatě demokraticky veřejnými schůzemi a volbami zástupců a poté jednáními českých představitelů se zástupci místodržitelství. Velmi to ocenil František Palacký, neboť to odráželo jistou demokratickou vyspělost rodící se české politické reprezentace a celé společnosti.

Poklidné situace v Praze ve srovnání například s Vídní využil místní velitel generál Windischgrätz, vyprovokoval pouliční střety a boje a jejich tvrdým potlačením včetně dělostřeleckého bombardování města si vysloužil pochvalu vídeňského dvora a později dokonce i maršálskou hůl. Bylo to první vítězství tvrdé ruky nad revolučním hnutím v Rakousku, za což bývají Češi kritizováni, že nebojovali dost důsledně.

Naopak se však zapomíná, že to byli právě čeští poslanci na sněmu v Kroměříži, kam se sněm přesunul z revoluční Vídně, kteří předložili návrhy ústavy, jež mohla zahájit přestavbu Rakouska, dosud z minulosti přežívající mnohonárodnostní monarchii, v moderní stát, a jen tak mohlo hrát významnou úlohu v evropské politice. Demokratizací celého státního uspořádání včetně zajištění respektu práv národů a národnostních menšin se mohlo rakouské mocnářství stát vzorem moderního evropského státu a významnou složkou evropské politiky devatenáctého století.

To bylo v době, kdy František Palacký zastával názor: „Kdyby státu rakouského nebylo již odedávna, museli bychom v interesu Evropy, ba humanity přičinit se co nejvíce, aby se utvořil“. Tento postoj byl označován za „austroslavismus“ a často v politických diskusích kritizován. Avšak opět šlo o pochopení evropské dimenze osudu české-

ho národa a snahu o demokratické uspořádání střední Evropy v zájmu českého národa. Znovu to byl návrh o mnoho let dříve než ho bylo možno uskutečnit.

Pro Habsburky však byly tyto návrhy jen těžko přijatelné a potlačením revoluce a návratem k starým pořádkům začal v polovině devatenáctého století úpadek Rakouska jako velmoci. Ten skončil na konci první světové války nejen jeho porážkou, ale úplným rozpadem císařství právě na základě nedostatečného respektu jeho mnohonárodnostní struktury.

Může se zdát nelogické, že právě čeští poslanci, Palacký, Havlíček, Rieger a další pomáhali hledat cestu k modernizaci Rakouska a tím k zachování neoblíbené habsburské monarchie. Byly to opět schopnosti tehdejších vedoucích českých představitelů pochopit širší evropské souvislosti, kdy v modernizaci Rakouska viděli nejvhodnější cestu k rozvoji českého národa. Uvědomovali si narůstající mocenské napětí ve středu Evropy, o jehož ovládnutí usilovalo jak Rakousko, tak i carské Rusko, sílící Prusko, pak Německo a nepochybně i Francie či Velká Británie vždy se snažící do evropské politiky zasahovat, což dokazovala jejich účast ve Svaté alianci a prosazování její ultrakonzervativní politiky.

Právě modernizace Rakouska mohla posílit jeho pozici jako velmoci, ale zároveň dát národům, které je obývaly, možnost moderního rozvoje a tím i posílení státu, jenž by se mohl stát jejich státem a ne „žalářem národů“. Tak jako kdysi návrh Jiřího z Poděbrad na zajištění evropského míru, naznačovaly tyto ideje správnou cestu pro další rozvoj evropských národů. V podstatě se touto cestou dal až ve dvacátém století evropský integrační proces, ale to zatím musely národy Evropy projít dvěma strašlivými světovými válkami.

Čeští politici si uvědomovali chybnou politiku monarchie zaměřenou na přestavbu Rakouska na dualistické Rakousko-Uhersko. František Palacký opět prozítkelně před tímto krokem varoval, když v úvahách na téma „Idea státu rakouského“ napsal: „My Slované tomu budeme s upřímnou bolestí hledět vstříc, ale bez bázně. Byli jsme před Rakouskem a budeme i po něm“.

Druhá polovina devatenáctého století přinášela nebezpečně narůstající mocenské napětí v Evropě. Po válce Pruska a Rakouska s Dánskem, bojích v Itálii, Prusko - rakouské a Prusko - francouzské

válce a konfliktech a válkách na Balkánském poloostrově docházelo k vytváření dvou mocenských bloků jež hrozily konfliktem daleko větším. Trojspolek vytvořilo Německo společně s Rakousko-Uherskem a Itálií a Trojdohoda znamenalo spojenectví Francie, Ruska a Velké Británie.

Za demokratizaci samosprávy

Do těchto známých i tajných diplomatických jednání neměli čeští politici možnost jakkoli zasahovat a soustředili se správně na hospodářskou a kulturní výstavbu českých zemích a úsilí o demokratizaci samosprávy a tím i příspěvku k modernizaci státního zřízení. Rozvoj národního hospodářství se brzy projevil tím, že české země se staly nejvyspělejšími částmi habsburské monarchie, což jednoznačně dokázaly hospodářské výstavy a rozvíjející se vzájemný obchod s celou řadou evropských států dokonce i zámořskými územími.

Bylo zcela logické, že tento rozmach si vyžadoval velmi kvalifikovanou pracovní sílu a to nejen v průmyslu, a tak byli Češi brzy v celém mocnářství vítáni jako schopní podnikatelé. Dokonce se ustavila česká banka s neobvyklým názvem „Živnostenská banka“, která úspěšně pronikala nejen mimo české země, ale i mimo monarchii především na Balkán.

V českých městech se rychle se rozvíjel společenský život a narůstalo národní uvědomění, jež se projevovalo vytvářením českých spolků nejrůznějšího zaměření. Organizovali se studenti a pomáhali zakládat knihovny a čítárny, sílilo ochotnické hnutí navazující na loutkářskou tradici českých buditelů, vznikaly podle vzoru Prahy umělecké besedy, plesy se stávaly významnými událostmi městského společenského života, dařilo se budovat gymnázia s českým jazykem vyučovacím a dokonce se podařilo rozdělit Univerzitu Karlovu na českou a na německou část.

Spolková činnost se od počátku řídila velmi demokratickými zásadami, všichni členové měli jeden hlas a vzájemně si tykali, všichni funkcionáři museli být voleni a to na základě všech demokratických zásad. Také české ženy měly možnost se účastnit rovnoprávně spolkového života. Vše, co bylo vídeňskou vládou odmítáno nebo dokonce zakazováno, bylo přijímáno se sympatiemi.

Výchova k národnímu uvědomění se opírala o znalost národních dějin a ne náhodou se „otcem národa“ stal František Palacký jako historikograf Českého království. Navazovalo se na vše pozitivní a demokratické v české minulosti, a proto si členové v českých spolcích většinou tykali a v mnoha se oslovovali „bratře“ a „sestro“.

Česká společnost se vytvářela téměř zcela bez účasti šlechty, proto se české národní uvědomování vyvíjelo velmi demokraticky, ale zároveň mu chybělo větší sebevědomí. Možná bylo jedním z nejdemokratičtějších hnutí v celé Evropě, a proto také nikdy nezůstalo rodící se dělnické hnutí mimo tento demokratický národní proud, i když pochopitelně se objevovala i rozdílná stanoviska a samozřejmě i rozpory.

Sokol

Velkou zásluhu na tomto rozvoji měl „Sokol“, hnutí sportovců, kteří podle vzoru starého Řecka „kalokagathia“ chtěli rozvíjet tělo i ducha pod hesly „Ve zdravém těle zdravý duch“ a „Paže tuž, vlasti služ“. Vedle vedoucích sportovních oddílů byli voleni vychovatelé, a to nejen pro mládež, ale i pro dospělé. Velkou úlohu sehrály výlety do okolí na památná místa českých dějin, což velmi posilovalo národní uvědomění, a místo náboženských poutí se tak pořádaly srazy a setkání s osvětovou náplní. K slavnostním příležitostem nastupovali sokolové i sokolky ve zvláštních krojích a červené košile mužů symbolizovaly evropskou dimenzi této činnosti.

Sokolské hnutí se snažilo všechny demokratické zásady řádně dodržovat a jeho vlastenectví v duchu obrození národa nepropadlo nacionalismu, který naopak zvítězil v sousedním Německu a nacházel ohlas i u německých obyvatel jak českých zemí, tak i v jiných částech Rakousko-Uherské monarchie. Zdá se, že v českém národním hnutí se jistá národnostní tolerance zachovala stejně jako vzájemný respekt náboženský mimo jiné nejen s návazností na historii, ale i proto, že právě dělnictvo a pracující vrstvy většinou nepropadly národnostní nenávisti, neboť ta vždy oslabovala jejich organizované hnutí za sociální spravedlnost.

Sokolům se podařilo navázat přátelské styky s podobnými organizacemi sportovců v jiných zemích, většinou díky tělocvičné aktivitě Čechů v těchto zemích, kde začali podle zvyků z domova organizovat sportovní vystoupení. A to bylo často doplněno navázáním styků obchodních, což pomáhalo informovat o českých zemích jako vyspělých kulturních oblastech Evropy, dosud téměř neznámých, neboť Češi mohli cestovat jen na rakousko-uherské pasy.

Praha - kulturní centrum Evropy

Postupně se vytvořila zvláštní situace. Praha se stále oficiálně nazývala „Královské hlavní město“, ale České království bylo jen součástí císařsko-královského Rakousko-Uherska a nemělo žádné vlastní zastoupení v zahraničí. Na mezinárodním fóru habsburskou monarchii představoval jen císař, který formálně byl i českým králem, i když se nikdy nedal v Čechách korunovat, zatímco v Uhrách ano.

Praha se však přesto držela v popředí evropského zájmu především jako staré a známé kulturní centrum udržující nejrůznější spojení s jinými velkými městy. Mimo jiné byla sídlem nejstarší evropské univerzity severně od Alp, nyní už rozdělené na českou a německou část. Zároveň byla známa jako hlavní centrum českých zemí, ekonomicky nejvyspělejší částí habsburské monarchie, a hospodářské styky nabývaly stále většího významu a rozvíjely se často bez ohledu na postoje politických míst.

Vídeňská vláda se dlouhou dobu snažila nedovolovat zřízení konzulátů jiných států v Praze, ale tehdy převládajícímu trendu na rozvoj konzulárních styků nebylo možno do nekonečna vzdorovat. S nástupem do nového století už se Praha stávala přes odpor Vídně sídlem celé řady konzulátů, a to nejen USA, starajícího se pouze o záležitosti tamních občanů pocházejících z českých zemí, ale především evropských států, dokonce velmocí.

Zatímco hospodářské styky Prahy se poměrně rychle a úspěšně rozvíjely většinou s hlavními městy dalších evropských států, rozvoji společenských styků velmi pomáhali Sokolové, na jejichž pozvání

přijížděly do Prahy výpravy Sokolů z USA, kde jejich organizace ustavili čeští emigranti, ale později se sokolských sletů v Praze účastnily i delegace podobných tělovýchovných organizací z Francie, Chorvatska, Polska, Slovinska, Srbska a později i Černé Hory, Bulharska, Dánska a dalších zemí.

S tím úzce souvisel rozvoj styků městských správ významných měst z těchto zemí nejen hospodářských, ale i politických a společenských, neboť postavení mnoha měst v těchto zemích bylo podobně složité jako pozice Prahy. Přátelské styky se rozvíjely s chorvatským Záhřebem, slovinskou Lublaní, polskými Varšavou a Krakovem, litevským Vilniusem, lotyšskou Rigou, estonským Tallinem, finskými Helsinkami, ale i irským Dublinem a norským Oslem (tehdy ještě Kristianí).

Do světa se postupně dostávaly také zprávy o vnitropolitických otázkách a velmi ostré vědecké spory o pravost Zelenohorského a Královodvorského rukopisu představovaly českou společnost nejen jako velmi demokratickou, ale i ideově vyspělou, která odmítala falsifikáty, jež měly obohatit minulost. Podobně i tzv. hilsneriáda, boj v tisku o spravedlivý soud se židovským mladíkem obviněným z rituální vraždy českého děvčete potvrdil, že česká veřejnost není zatížena primitivním antisemitismem, ale většinou stojí na straně demokratické spravedlnosti. V obou případech sehrál významnou úlohu český poslanec T. G. Masaryk, jehož jméno se tak stalo v evropských politických kruzích velmi známým.

Češi a evropská politika

Svět s nástupem do dvacátého století už věděl o českých zemích a počítal s nimi jako součástí Evropy, ale cesta k samostatnému českému státu byla stále ještě velmi obtížná a zdálo se i značně vzdálená. Proto také česká veřejnost věnovala zvýšenou pozornost mezinárodním otázkám, neboť si stále více uvědomovala, jak její osud souvisí s vývojem Evropy.

Narůstající závislost Rakousko-Uherska na Německu, jež se netajilo svými expanzivními plány, hrozila, že i Češi by mohli být zataženi v císařských uniformách do války, na níž neměli nejmenší zájem. V hrozící válce měli spíše sympatie pro tvořící se Trojdohodu, Francie, Ruska a Velké Británie

Když vypukly boje na Balkáně, stála česká veřejnost logicky na straně slovanských národů bojujících za svobodu proti turecké nadvládě a to navíc i proto, že vídeňská vláda byla spojencem Turecka. Habsburská monarchie vždy považovala Balkánský poloostrov za oblast svého zvláštního zájmu, složitým způsobem okupovala Bosnu a Hercegovinu, když Slovinsko a Chorvatsko už delší dobu byly její součástí, stejně jako řada dalších oblastí na Balkáně včetně celého východního pobřeží Adriatického moře.

Spolupráce balkánských Slovanů byla nejrůznějším způsobem napadána vídeňskou vládou. A opět veřejná obrana Chorvatů postavených za podvratnou činnost před rakousko-uherský soud českým poslancem T. G. Masarykem měla v Evropě velký ohlas a Češi se tak stávali logickými spojenci jižních Slovanů.

Nebylo také náhodou, že provokativní vojenské manévry v Bosně a Hercegovině se staly rámcem, kde atentát na rakousko-uherského následníka trůnu dal vídeňské vládě, plně podporované vládou císařského Německa, vítanou záminku k vyhlášení války Srbskému království obviněnému z napomáhání atentátníkům.

Pokusy T. G. Masaryka prostředkovat mezi Vídní a Bělehradem, kde nacházel velmi přátelské přijetí a byl s důvěrou přijímán, zůstaly bez úspěchu. Ultimatum vídeňské vlády Srbsku bylo prvním diplomatickým aktem otevřeně směřujícím k rozpoutání války, jež brzy přerostla ve světovou, která přispěla k zániku Rakousko-Uherska, a shodou okolností pomohla najít cestu ke vzniku samostatného českého státu.

Proti válce

Velká většina Čechů zaujala k zahájené válce odmítavé stanovisko a místo na straně habsburské „vlasti“ byly jejich sympatie na straně hrdinně bojujících Srbů. Nejvýrazněji to projevovali čeští vojáci

vysílání na frontu, kteří na rozdíl od německých povolanců odjíždějících do války s vítěznými fanfárami neprojevovali nejmenší nadšení, aby své životy obětovali za císaře pána. Oficiální tisk je obviňoval ze zbabělosti, ale byl to naopak projev jejich národního cítění a přesvědčení. Mnozí to později potvrdili na frontě, když přešli na ruské či na srbské frontě dobrovolně do zajetí.

Jen nevelká skupina české politické reprezentace se jednoznačně rozhodla pro odmítavý postoj k vládní politice. Pod názvem „Maffie“ se vytvořila tajná společnost, jejíž členové věřili, že Rakousko-Uhersko válku prohraje, a proto byli připraveni pro to pracovat. Počátek války sice nenaznačoval, že by válka brzy skončila, ale rozbor mezinárodní situace ukazoval, že postupně se převaha přesune na stranu Trojdohody a její vítězství přinese českému národu svobodu a nezávislost.

Nebylo jednoduché vzdát se politické orientace táhnoucí se od Palackého na modernizaci Rakouska a vydat se na cestu jeho rozbití. Ale seriózní rozbor mezinárodní situace ukazoval, že vnitřní rozpory Rakousko-Uherska dosáhly už takových rozměrů, že jiný konec nebylo možno očekávat. Jediným možným východiskem z dané situace byl boj za svobodný a nezávislý český stát.

Když hlavní představitelé českého odboje ustavili v zahraničí Národní radu bylo nejpozoruhodnější, že si za cíl vytkla vytvoření společného státu Čechů a Slováků, což bylo podstatně složitější než snaha vymanit České království z područí habsburské monarchie. Hlavním iniciátorem tohoto kroku byl T. G. Masaryk, plně podporovaný Slovákem M. R. Štefánikem, který si od počátku uvědomoval, že válka bude nejen těžkým bojem na frontách, ale že její výsledek bude znamenat mnohé zásadní změny na mapě Evropy.

Na první pohled se muze zdát, že Češi nemohli přinést nic podstatného do válečných cílů Dohody, na jejíž stranu se Československá národní rada postavila jednoznačně a postupně si získala její důvěru a také podporu na diplomatické frontě. Když byl T. G. Masaryk počátkem války jmenován profesorem na Londýnské univerzitě, přednesl tam povinnou vstupní přednášku na téma „Problém malých národů v evropské krizi“.

Lze si dobře představit, že vlády velmocí se ve svých úvahách o cílech války těžko mohly zabývat problematikou malých národů. Nelze však vyloučit, že Masarykův, velmi promyšlený a pozitivně na závěr hodnocený výklad mohl přítomným britským představitelům připomenout nejen složitý problém Srbska a Balkánu, ale i Irska a některých malých států na kontinentu, které byly do války zataženy. Poměrně brzy, když se začalo diplomaticky jednat a bojující strany byly USA v čele neutrálů tlačeny, aby zveřejnily své válečné plány, v dokumentu Dohody nechyběly problémy menších států a dosud nesvobodných národů a mezi nimi Čechů a Slováků.

Odboj

Národně osvobozenecský boj už byl delší dobu uznávaným faktorem mezinárodního politického vývoje a nebylo možno se domnívat, že by se nepromítl i do válečných událostí. Jednou ze zkušeností války bylo vyhlášení práva národů na sebeurčení, které pak po válce vyvolalo mnoho změn na mapě Evropy v rámci mírových smluv.

Mezinárodní postavení Československé národní rady nebylo jednoduché, i když se jejím vedoucím, Masarykovi, Štefánikovi a Benešovi podařilo dost brzy získat její uznání jako představitelky Čechů a Slováků usilujících o samostatný stát. Z domova nemohli s výraznou podporou počítat jak pro hrozbu policejního zásahu proti odbojářům na domácí frontě, tak pro opatrnost některých politiků. Naopak významnou pomocí jí byli českoslovenští legionáři bojující ve Francii, nejvíce jich pak bylo v Rusku a později i v Itálii, a československá reprezentace přestala být jen bojovníkem na diplomatickém poli, ale disponovala i vlastní armádou a mohla být uznána za „spojence vedoucího válku“. V tomto směru významně pomáhali Československé národní radě českoslovenští legionáři, neboť přesně věděli, za co bojují. Osvědčili se na všech frontách nejen svým hrdinstvím, ale také disciplinovaností a schopností improvizace, což bylo zvláště důležité v Rusku, zmítaném složitými revolučními otřesy.

Podle směrnic Československé národní rady měly legie v Rusku zůstat v roce 1918 jednoznačně neutrální v nesmírně složité a nepřehledné situaci. Nebylo jejich vinou, že byly do bojů zapleteny, ale nakonec se potvrdila správnost politické orientace jejich vedení, neboť politika intervence brzy ztroskotala.

Správnost československého postoje potvrdila v roce 1922 velká mezinárodní konference v Janově hledající východisko z nesmyslné situace. Podněty, které československý prezident a vláda jí v předvečer adresovali, se opět ukázaly jako správné, i když se je nepodařilo zcela prosadit.

Diplomatické uznání Československa už v předvečer konce první světové války bylo velkým úspěchem zahraničního odboje a zároveň oceněním kvalit prozatímní československé vlády na diplomatickém poli. Vyžadovalo to od všech jejích členů maximální úsilí spojené tehdy s nesnadným cestováním nejen po Evropě, ale i na Sibiři a v Americe.

Přesto tito zastánci československé věci v zahraničí dokázali vypracovat nejen základní prvky zaměření budoucí československé zahraniční politiky, ale také připravit ideovou kostru budoucího politického uspořádání nového státu. „Prohlášení nezávislosti“ z 18. října 1918, známé podle místa vyhlášení jako Washingtonská deklarace, obsahující základní myšlenky poválečného ústavního pořádku v novém samostatném státě, patří nepochybně k nejdemokratičtějším dokumentům tehdejší doby. Nový stát se měl stát republikou, ačkoli ve světě dosud převládaly monarchie. Počítalo se s respektem lidských práv jako bylo všeobecné a rovné hlasovací právo pro muže i ženy včetně referenda, poměrné zastoupení a rovná práva národnostních menšin, záruka práva shromažďovacího a petičního, svoboda tisku, sociální a hospodářské reformy a uplatňování i dalších demokratických zásad.

Autorem textu byl předseda Československé národní rady T. G. Masaryk a bylo proto logické, že po svém návratu do osvobozené vlasti byl v prosinci 1918 zvolen prvním prezidentem nově ustavené Československé republiky.

Československo

Převzetí moci v Praze 28. října 1918 proběhlo velmi demokraticky, když po klidné demonstraci na Václavském náměstí se moci v městě ujal Národní výbor, jehož někteří členové už se v Ženevě podíleli na přípravách složení nové vlády rodícího se Československa. Změnu situace v Praze respektovali císařští důstojníci a místodržící a předali kontrolu situace a správu města zástupcům Národního výboru. Podobně klidně proběhlo převzetí moci i v jiných městech v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.

I když poválečný pořádek v Evropě nastolený Versailleskou konferencí je často a různě kritizován, mírové smlouvy, které mezinárodněprávně zakotvily postavení nového státu, Československé republiky, znamenaly přínos nejen pro Čechy a Slováky, ale patřily jako celek většinou k tomu pozitivnímu co přinesla mírová konference Evropě. Československo bylo všeobecně uznáváno za stabilizační faktor evropské politiky a ne náhodou bylo mezinárodním tiskem označováno za demokratický ostrov ve středu Evropy.

Jako obvykle snažili se Češi řešit vše velmi důkladně a důsledně a tak byly v Československu zrušeny všechny šlechtické tituly, neboť rovnost všech občanů před zákony měla být bez výjimek. V tomto rozhodnutí přežíval jistý prvek revolučnosti, ale odrážela se v něm i tradiční nedůvěra k šlechtě v českých zemích, jejíž převážná většina se v posledním období opírala o habsburskou dynastii a zůstávala až na nečetné výjimky lhostejná k národním požadavkům českého národa, a tím se z něj v očích jeho velké části sama vylučovala.

Současně s demokratickou ústavou byla vypracovaná pozemková reforma usilující o změny na venkově, jež měla posílit hospodářsky i politicky tamní drobné a střední zemědělce a omezit vliv statkářů. To se pochopitelně dotýkalo i šlechty, která ve velké většině byla velkostatkářská a majitelkou lesů, rybníků a zemědělské půdy. Pozemková reforma však ponechávala šlechticům podstatnou část jejich majetku, aby mohli udržovat rozsáhlá rodinná sídla, jež patřila ke kulturnímu dědictví celonárodního významu.

O Československu se v souvislosti s jeho demokratickým charakterem také psalo jako o azylu pro emigranty z okolních nedemokratických států. Ukazovalo se totiž opět, že národní uvědomění přináší

velmi pozitivní plody jestliže je spojeno s demokratickým uspořádáním společnosti, ale může se na druhé straně stát jako nacionalismus ideovou zbraní expanzivní politiky autoritativních režimů.

Idea „Středoevropské demokratické unie“, kterou společně s emigranty středoevropských zemí připravil koncem války v USA T. G. Masaryk a v jejich čele ji předložil prezidentu Wilsonovi, se neuskutečnila. Národní uvědomění mnoha nových středoevropských států přerůstalo v nacionalismus a za těchto podmínek se myšlenka demokratické unie nemohla uskutečnit. Úpravy hranic mírovými smlouvami nebyly bez chyb a tak místo starých napětí se objevovaly v Evropě nové třecí plochy a místa nových konfliktů.

Československá diplomacie

Diplomacie nově budovaného státu si dobře uvědomovala složitost úkolů v nově utvářené Evropě, ale zároveň mohla navazovat na nemalé diplomatické úspěchy zahraničního odboje. „Středoevropskou demokratickou unií“, jako model nové spolupráce ve střední Evropě se uskutečnit nepodařilo, neboť proti demokratickým idejím se v řadě zemí střední Evropy prosadil nacionalismus, ohrožující křehký mír.

Bezpečnost hranic se zákonitě stala prvořadým úkolem československé zahraniční politiky, a proto se ve střední Evropě zaměřila na spolupráci s nově se tvořící Jugoslávií (zpočátku jako Královstvím Srbů, Chorvatů a Slovinců) a Rumunskem, nejvíce ohroženými revizionismem vlád sousedního Maďarska zaměřeným proti Trianonské mírové smlouvě.

První smluvní kroky Československa s Jugoslávií a Rumunskem proto směřovaly spíše do oblasti vojenské, i když dlouhodobě se počítalo se spoluprací všestrannou. „Malá dohoda“, jak tyto smlouvy posměšně nazýval maďarský tisk, se brzy stala vítaným a uznávaným diplomatickým partnerem v evropské politice. Cílevědomě se rozšiřovala politická spolupráce ČSR, Jugoslávie a Rumunska na mezinárodním fóru s cílem zajistit v Evropě mír a bezpečnost. Zároveň se začaly hledat cesty k prohloubení hospodářské spolupráce tří spojenců jako vyšší nadnárodní jednotky.

Otázka bezpečnosti státu stojí v koncepci zahraniční politiky každého státu výrazně v popředí. Československá diplomacie navazovala na zkušenosti z doby války a byla si dobře vědoma souvislosti bezpečnosti ČSR s bezpečností celé Evropy. Proto se od počátku aktivně zapojila do „Společnosti národů“, mezinárodní organizace, jež měla v rámci mírových smluv hledat cesty k zajištění míru na celém kontinentu. Československo se tam jako menší stát zapsalo velmi důstojně způsobem značně přesahujícím jeho velikost.

Vedle mezinárodní organizace měly bezpečnost státu dále zajišťovat spojenecké smlouvy. V době války byla Francie tou zemí, která obvykle první podporovala snahy Československé národní rady o osvobození a vybudování samostatného státu, a proto se v první řadě počítalo s ní. Československo však nemohlo plně sledovat tvrdou politiku Francie proti poraženému Německu, jež zůstávalo nejvýznamnějším bezprostředním sousedem ČSR, s nímž bylo proto nutno udržovat dobré styky a vzájemně výhodný způsob spolupráce. Spojenecká smlouva s Francií byla proto uzavřena až v polovině dvacátých let, kdy se začaly hledat nové formy spolupráce evropských národů.

Od samého začátku se československá vláda starala o dobré sousedské vztahy s Rakouskem včetně překonání různých nedobrych minulých zkušeností. Významně jí v tom pomáhal prezident Masaryk, opírající se o dobré osobní vztahy s mnoha významnými politiky nového Rakouska už z předválečné doby. Praha dokonce pomohla zajistit pro Vídeň v první zimě potraviny a uhlí, když její obyvatelé toto vše postrádali. Vzájemné styky byly postupně smluvně upraveny a upevnily tak základy dobrých sousedských vztahů.

Vztahy s nově vzniklým Polskem byly na samém počátku poškozeny konfliktem o hranice, který nakonec řešily velmoci přijetím kompromisního návrhu československé vlády. Nejrůznější pokusy československé diplomacie o zlepšení vzájemných vztahů narážely na nezájem polské vlády zvláště poté, co se do čela autoritativního režimu postavil maršál Józef Piłsudski.

Také československo - maďarské vztahy jen těžko překonávaly konflikt, který těsně po válce poznamenal vznik obou nových států. Maďarská vládní místa se nechtěla smířit a velmi tvrdými podmínkami mírové smlouvy a teprve rozhodný diplomatický a dokonce

i ozbrojený nátlak velmocí donutil Maďarsko se jim podrobit. Dvakrát došlo také k pokusu nastolit na opuštěný uherský královský trůn bývalého rakousko-uherského císaře Karla I., jenž se ještě za války nechal korunovat uherským králem, a tak učinit rozhodující krok k obnově monarchie svatoštěpánské koruny v předválečném rozsahu. To vše potvrzovalo oprávněnost spojení a spolupráce států Malé dohody.

Národy a národnosti v ČSR

Versailleská konference rozhodla na přání tamního obyvatelstva připojit Podkarpatskou Rus ke společnému státu Čechů a Slováků. Tím se pro tuto část Evropy otevřely podmínky demokratického vývoje a postupného zapojení do hospodářsky daleko vyspělejšího státního celku. Československo tak dostalo v této oblasti přímou hranici s Rumunskem a jejich vztahy byly prakticky bez problémů, neboť šlo o dva spojenecké státy.

Společnost národů byla vedle úkolu usilovat o mír také pověřena, aby kontrolovala plnění závazků, které nové státy smluvně uzavřely k zajištění práv národnostních menšin žijících na jejich území. Jedním z nich bylo i Československo a z pravidelných hodnocení, jež o této otázce zveřejňovala tato mezinárodní organizace, plnila československá vláda své závazky jako jedna z nejlepších. Skutečnost, že představitelé největší menšiny, německé, vstoupili do československé vlády už v osmém roce existence nového státu, je toho jasným důkazem.

Přitom situace v Československu nebyla jednoduchá. V českých zemích ani na Slovensku nežily národnostní skupiny odděleně jedna od druhé, ale velmi hustě promíšené a tak nebylo možno mezi nimi vést ani administrativní hranice respektující odlišné jazyky v úředním jednání. Navíc zde existovalo v důsledku dlouhodobého a často i bezproblémového soužití různých národností velké množství smíšených manželství,

Československo vzniklo jako společný stát Čechů a Slováků, ale tehdy se ještě velmi mnozí domnívali, že ve skutečnosti jde o jeden národ, jehož části se díky odlišným podmínkám v českých zemích

a v Uhersku jazykově lišily. Při tehdejší existenci mnoha dialektů v jednotlivých částech země se to zdálo velmi pravděpodobné. Pojem československý se v republice jen pomalu vžíval, ale naproti tomu v mezinárodních vztazích bylo takovéto označování nového státu přijímáno bez problémů.

Často se uváděl příklad Švýcarska, kde francouzsky, italsky a německy hovořící obyvatelé se cítili občany společného státu Švýcarska. Byl to ovšem důsledek dlouhého společného vývoje a spolupráce a mnozí v Československu doufali, že dostanou-li obyvatelé nového státu aspoň půl století času, naučí se také spolu žít a spolupracovat.

Díky maďarizační politice uherských vlád neměli Slováci dostatek vlastní inteligence a tak po vzniku Československa odcházeli mnozí čeští odborníci na Slovensko, aby pomohli zajistit činnost různých úřadů, soudů, drah, pošty a dalších. Také učitelé pomáhali zajišťovat činnost škol od obecných až po univerzitu, jež byla v Bratislavě nově založena stejně jako další vysoké školy.

Nejpočetnější byla menšina německá, ale její příslušníci měli všechna práva stejná jako většinoví Češi a Slováci. Už po osmi letech se podařilo, aby její zástupci zasedli ve společné vládě a podíleli se na řízení země. Na Slovenku žila na jihu značná menšina maďarská, jejíž životní podmínky byly na poměrně úrodné části země v řadě směrů lepší než v sousedním Maďarsku a díky demokratickému zřízení měli tamní obyvatelé mnohem lepší podmínky vzdělání a uplatnění než v zastaralém režimu Maďarska.

S nemalými problémy se musela vypořádat vláda v oblasti hospodářské. České země byly hospodářsky nejvyspělejší částí Rakousko-Uherska a nyní se český průmysl musel vyrovnat se ztrátou velkého trhu habsburkého mocnářství a hledat nové možnosti uplatnění na trzích jiných zemích, dokonce i na jiných kontinentech. Československo bylo státem s rozsáhlým zahraničním obchodem včetně zajišťování dovozu potřebných surovin a muselo všude čelit těžké konkurenci. Zahraniční politika měla tedy výraznou dimenzi ekonomickou, jíž musela věnovat značnou pozornost.

Evropská dimenze diplomacie ČSR

Hlavním úkolem československé diplomacie však bylo hledat zajištění bezpečnosti nového státu. Bylo proto značným oceněním dosavadní činnosti Československa v této otázce, když její ministr zahraničních věcí Edvard Beneš se stal ve Společnosti národů generálním zpravodajem důležitého výboru pro bezpečnostní otázky, v jehož čele stanuli předseda francouzské vlády a britský premiér. Výborem připravený „Protokol o pokojném řešení sporů“, nazývaný často „ženevský protokol“, spočíval na třech principech: arbitráži, bezpečnosti a odzbrojení. Byl jednomyslně přijat plénem Společnosti národů, ale později ztroskotal na nově zvolené britské Dolní sněmovně, jež ho odmítla ratifikovat. Zásada kolektivní bezpečnosti, spočívající na oněch třech principech zůstala základním kamenem všech dalších jednání o bezpečnostních otázkách a to jak ve Společnosti národů, ale i později v Organizaci spojených národů.

Velká Británie v duchu své politiky „rozděl a panuj“ v evropské politice prosadila na konferenci v Locarnu v „Rýnském garančním paktu“ zajištění západní hranice Německa s Belgií a Francií. Zároveň však došlo i k oslabení mezinárodní pozice Francie a naproti tomu posílení Itálie jako evropské velmoci a konference umožnila Německu, aby se poprvé po válce stalo rovnoprávným účastníkem mezinárodních jednání.

Na konferenci uzavřelo Československo s Německem jen rozhodčí smlouvu nezaručující česko - německé hranice, ale česko - francouzská garanční smlouva, také v Locarnu sjednaná, už nebyla naproti tomu zařazena do dokumentů této konference. Proto správně československá diplomacie chápala locarnskou politiku jako krok zpět ve srovnání s ženevským protokolem usilujícím o vykročení ke kolektivní záruce bezpečnosti všech účastníků.

Oslavy prvního desetiletí Československé republiky potvrdily politickou stabilitu nového státu i jeho úspěšné zakotvení hospodářské v mezinárodním měřítku. Ještě navíc se Praha stále více stávala oceňovaným a vyhledávaným kulturním centrem Evropy. Bylo to v souladu s označováním Československa za demokratický ostrov ve středu Evropy.

Mimo jiné se to projevilo, když se v evropské politice začalo nově hovořit o možnostech jejího sjednocení na základě mezinárodního hnutí „Panevropa“, jehož iniciátorem byl hrabě Richard Coudenhove-Kalergi rodem z Poběžovic u Domažlic. Novináři se jak jeho, tak i mnoha dalších politiků a kulturních osobností různě vyptávali a často kriticky zdůrazňovali, že pro sjednocenou Evropu nebude možno najít vhodnou osobnost pro funkci prezidenta. Nebylo zřejmě náhodou, že mnozí, a mezi nimi i irský spisovatel G. B. Shaw, přes svůj známý skepticismus a ironismus, se jednoznačně vyslovili pro T. G. Masaryka.

Češi a hospodářská krize

Netrvalo však dlouho a celý svět zasáhla světová hospodářská krize, která se nevyhnula ani Československu. Jako nevelký stát nemohlo Československo výrazněji ovlivnit hospodářskou situaci ve světě. Vláda usilovala o zmírnění sociálních dopadů na pracující, ale situace se stále zhoršovala. Zajímavé bylo, že v rozporu s tvrzením stalinského vedení Komunistické internacionály o sociální demokracii jako sociálfašistech, v Československu dělnické stávkové boje byly často vedeny společnými akčními výbory komunistů, sociálních demokratů a národních socialistů. Stávkových akcí se většinou účastnili dělníci bez ohledu na národnost, Češi a Němci společně.

Krize však sebou přinášela i vážné důsledky politické, hrozbu fašismu v řadě evropských států a vzrůstající napětí na mezinárodní scéně. Proto československá vláda cílevědomě usilovala o překonání nejhorších důsledků hospodářské krize v oblasti sociální také snahou o spolupráci v mezinárodním měřítku především se svými spojenci.

Krizi byly daleko více vystaveny státy menší, a proto československá vláda iniciovala rozšíření malodohodového spojení i do oblasti hospodářské ideou Hospodářské Malé dohody a novými spojeneckými smlouvami se snažila upevnit jednotu jejích tří členů. Československo, Jugoslávie a Rumunsko uzavřely v únoru 1933 „Organizační pakt“, který z nich vytvářel jakousi vyšší mezinárodní

jednotku. Společným postupem měly tyto státy v rámci Společnosti národů 3 hlasy a to z nich činilo zajímavějšího partnera pro řadu jednání než když vystupovaly odděleně.

V téže době se v Německu dostal k moci Adolf Hitler a situace v Evropě se diametrálně změnila. Mezinárodní právo bylo stále častěji fašistickými státy porušováno a mnohé velmoci tato porušování tolerovaly. Malá dohoda jako plod mezinárodního práva ztrácela v nové situaci jeho přehlížení svůj význam. Československo však zůstávalo jedním z nejdůležitějších obhájců činnosti Společnosti národů a respektování mezinárodního práva.

Pozoruhodné je, že myšlenka tříčlenné nadnárodní jednotky se znovu v evropské politice objevila na konci druhé světové války, kdy v roce 1944 podepsaly Belgie, Lucembursko a Nizozemsko první dohody o spolupráci jako Benelux, což jim umožnilo hrát v mezinárodní politice větší úlohu a prosadit se výrazně i později v procesu evropské integrace. A o půl století později pak pomáhal Benelux při rozšiřování Evropské unie o další evropské státy především o ty menší, které už spolupracovaly ve Visegrádské skupině.

Hospodářská krize třicátých let se těžce promítla i do vztahů mezi Čechy a Slováky. Nejvíce v Československu stejně jako i jinde byly postiženy méně vyvinuté oblasti a to se velmi silně dotklo mnoha míst na Slovensku, jehož hospodářskou zaostalost z období příslušnosti k Uhersku nebylo možno v krátké době společné republiky překonat. Nespokojenosti se pokusily využít některé klerikální kruhy k vyvolání náboženských nepokojů na Slovensku, neboť se jim nelíbilo příliš laický charakter československého státu.

Vláda se snažila situaci poněkud zklidnit mimo jiné i překládáním českých státních úředníků, kteří pomáhali budovat na Slovensku státní správu, ale i školství, dopravu, pošty atd. zpět do českých zemí a uvolnit tak místa pro dorůstající novou slovenskou inteligenci. V některých případech se to těchto lidí dotklo a negativně se promítlo do jejich dalších vztahů ke Slovensku, ale mezi českou veřejností nepřevládaly protislovenské postoje.

Zajímavá však je skutečnost, že většina nové mladé slovenské inteligence nejen nezapomněla na své učitele na nejrůznější úrovni škol, a ve své převážné většině zůstala věrná myšlence Československa. V období nástupu fašismu v řadě evropských zemí se naštěstí jen

nevelká část slovenské inteligence ocitla pod vlivem nacionalismu, ale demokratické principy, na nichž byl politický život v Československé republice založen, přijala většina za svůj. Teprve v době henleinovských útoků proti Československu se část dala okouzlit vlnou nacionalismu.

Za kolektivní bezpečnost

Češi zcela jednoznačně pochopili dlouhodobé cíle hitlerismu a vybízeli proto Evropu ke společnému postupu všech demokratických sil na obranu míru proti podněcovateli války. Většina evropské veřejnosti si neuvědomovala hrozící nebezpečí, avšak vládní kruhy mnoha evropských zemí dobře věděly, že většina kroků hitlerovského Německa je zaměřena především na přípravu nové války, jež měla změnit mapu Evropy a vydat kontinent nacistické nadvládě.

Zajímavé je, že správné poučení z příchodu Hitlera k moci v Německu zaujaly dělnické organizace usilující o společnou „lidovou frontu“ proti fašismu, za níž se postavila i Komunistická internacionála. Dokonce s tímto programem vyhrála volby levice ve Francii a ve Španělsku, a také v Československu došlo při volbě Masarykova nástupce k vytvoření jednotné demokratické levice včetně komunistů podporující Edvarda Beneše.

Plány na změnu mapy Evropy nejvíce ohrožovaly Francii, vítěze první světové války. Československo také vděčilo mírovým smlouvám za svůj vznik, a proto patřilo k podporovatelům francouzské ideje „východního paktu“, který v duchu Locarnských dohod, zajišťujícím západní hranice Německa, měl stejnou záruku dát i jeho východním hranicím.

Do značně složitých jednání se zapojil i Sovětský svaz, který od poloviny třicátých let začal podporovat mírové akce počínaje Briand-Kellogovým paktem a nyní jednal o vstupu SSSR do Společnosti národů. Antisovětiismus však i nadále zůstal pro mnohé evropské země vážnou překážkou v úvahách o možnost i jen diplomatické spolupráce s ním.

Československý ministr zahraničí Edvard Beneš, stojící v té době na čelných místech Společnosti národů, sehrál významnou úlohu v diplomatických jednáních o východní pakt, jehož náplň se brzy změnila a měl se stát smlouvou o vzájemné pomoci všech účastníků na zásadě kolektivní bezpečnosti. Hitlerovi se podařilo obratným postupem získat na svou stranu jak Velkou Británii, obávající se přílišného růstu významu Francie v evropské politice, tak i bezvýhradně antisovětsky vystupující Polsko.

Nakonec z velkého plánu zůstaly jen francouzsko - sovětská spojenecká a československo - sovětská spojenecká smlouva, doplněná již starší obdobnou smlouvou československo - francouzskou jako torzo smělého mírového plánu. Zapojit všechny mírumilovné síly do společné fronty proti možnému útočníkovi bylo i cílem Společnosti národů, kde se však podařilo a to za aktivní účasti ČSR, schválit jen definici útočného činu, ale ani tu všichni členové neratifikovali.

Ve složité mezinárodní situaci druhé poloviny třicátých let minulého století se nepodařilo potřebnou jednotu najít, a naopak se prosadila politika neutrality v občanské válce ve Španělsku a politika usmírování útočníka, když Hitler začal plnit své expanzivní plány a obratně vyvolal krizi kolem Československa. Na konferenci čtyř velmocí v Mnichově proto mohl dosáhnout všeho, co požadoval.

Rozbití Československa

Po anšlusu německy mluvícího Rakouska, kde značná část obyvatelstva včlenění do hitlerovské Třetí říše jako „Východní marky“ uvítala, byla nacistická expanze zaměřena na další cíl, jímž bylo Československo. Hitler si uvědomoval, že tam sice může ideově ovládnout německy mluvící menšinu, ale také věděl, že v tamních vládních kruzích nenajde spojence pro kolaboraci.

Na druhé straně dobře věděl, že Velká Británie i Francie se nesmírně obávají války a jsou připraveny k dalekosáhlým ústupkům, jen aby se vyhnuly válečnému střetu. Věděl, že pokud jeho expanzivní plány budou mířit pouze na východ a bude možno je uspokojit na účet někoho jiného, existuje velká naděje se s oběma velmocemi dohodnout.

Všestranně se snažil nabídnout oběma velmocem východisko, a proto ve svých projevech připomínal svůj antikomunismus a zdůrazňoval, že Evropa si musí vybrat mezi ním a prezidentem Benešem. Navíc se mohl spolehnout na svého spojence, fašistickou Itálii, ochotnou vždy Německo podpořit pokud by to aspoň posílilo její mezinárodní autoritu a prestiž.

Proto se také podařilo z formálně italské iniciativy svolat v září 1938 do Mnichova konferenci čtyř velmocí, Francie, Itálie, Německa a Velké Británie, kde v duchu politiky appeasementu (usmířování útočníka) bylo Československo, evropský stát uznávaný za demokratický ostrov v jejím středu, diplomaticky znásilněn a poté v rozporu s mezinárodním právem jeho některé části vojensky okupovány a připojeny k Třetí říši.

Tím však nebyl nacistický vůdce uspokojen, neboť Československo, jak byl nyní zmrzačený stát označován, stále ještě nebyl pod jeho jednoznačnou kontrolou, neboť dosud měl diplomatické spojení s ostatním světem. Tehdy se nacistům podařilo vyvolat větší separatistické hnutí na Slovensku, jež se mělo stát podobnou záminkou k zásahu na Slovensku jako bylo separatistické hnutí Němců v českém a moravském pohraničí v roce 1938.

Ale ani absolutní poslušnost Slováků nezabránila, aby Hitler, vydávající se za jejich ochránce, neprosadil rozhodnutím italského a německého ministra zahraničí na jejich listopadové schůzce ve Vídni, ovšem už bez ministrů zahraničí Francie a Velké Británie, předání jižního Slovenska Maďarsku jako bylo české a moravské pohraničí vydáno Německu po mnichovském diktátu.

Na jaře 1939 se už Hitler nenamáhal dát svým agresivním krokům jakési diplomatické krytí a přímo uložil 13. března na audienci v Berlíně vůdci většinové Slovenské ľudové strany Jozefu Tisovi vyhlásit ve Slovenském snemu nezávislý Slovenský štát pod německou ochranou, což se také stalo.

A den nato přijal v Berlíně prezidenta Česko-Slovenska JUDr. Emila Háchu a oznámil mu, že české země budou příštího dne okupovány německou armádou a vynutil si na něm jeho rozkaz českým vojákům neklást německým jednotkám odpor. Zároveň hrozbou bombardování Prahy si vynutil prezidentovu žádost, aby vůdce přijal české země do své ochrany, bez ohledu na to, že jejich obyvatelé

nemluvili německy. 15. března 1939 došlo k vojenské okupaci zbytku Česko-Slovenska německou armádou a den nato byl nad Čechami a Moravou vyhlášen protektorát v čele s německým protektorem.

Velká Británie a Francie, nabízející na mnichovské konferenci garancie zbytku Česko-Slovenska se omezily na protestní noty, z nichž si Hitler nic nedělal. Netajil se tím, že mezinárodní dokumenty, na nichž byl jeho podpis, považoval jen za cáry papíru. Jediný důsledný a mezinárodně právně odůvodněný protest podal na tehdejším zasedání Společnosti národů Sovětský svaz.

Protest bývalého československého prezidenta Edvarda Beneše nebyl na jednání Společnosti národů vůbec přijat, neboť byl podán soukromou osobou. Teprve když ho přijala za svůj sovětská delegace, bylo rozhodnuto zařadit ho na příští jednání této mezinárodní organizace, jež se mělo konat na podzim 1939. K tomu už však nedošlo, protože mezitím Hitler zahájil útokem na Polsko novou světovou válku.

Protektorát Čechy a Morava

Důsledek okupace českých zemí byl pro jejich obyvatelstvo zcela jasný: je třeba hledat cesty, jak se jí zbavit. Většina obyvatel od počátku chápala, že hitlerovské Německo připravuje válku a byla přesvědčena nejen, že k ní brzy dojde, a i přes první nacistické úspěchy věřila, že nakonec přinese svobodu. Snad proto také se začalo nově situaci říkat „protektorát“, aby se zdůraznilo přesvědčení o dočasnosti protektorátu.

Formální ponechání JUDr. Emila Hácha jako „státního prezidenta“ v čele protektorátu a jmenování protektorem bývalého německého ministra zahraničí Konstantina von Neuratha, bylo uklidňujícím gestem vůči světu, i když mezinárodně právně zcela nepřijatelným. Obyvatelstvo si plně uvědomovalo skutečný stav věcí, tedy loutkové postavení prezidenta, nemajícího nejmenších pravomocí.

Bylo pozoruhodné, že naproti tomu ustavení „protektorátní vlády“ v čele s Ing. Aloisem Eliášem, bývalým československým generálem, obyvatelé vnímali jako pokus části vlastenců čelit tomu nejhoršímu. Všeobecně se mělo za to, že má tajná spojení s osobnostmi zahraniční odboje, který se postupně formoval ve Francii a Velké Británii a do

jehož čela se nakonec dostal bývalý československý prezident Edvard Beneš, stále velkou částí veřejnosti uznávaný za oprávněnou hlavu státu.

Jestliže likvidace Československa zůstala v evropské veřejnosti téměř bez ohlasu, krvavý zákrok proti českým vysokoškolákům 17. listopadu 1939 vyvolal ve světě mimořádný ohlas. Uzavření českých vysokých škol, poprava desítky představitelů studentského hnutí a zahrnutí většiny studentů do koncentračního tábora ukázaly jasně pravou tvář nacistické okupace. Během několika málo let se toto datum stalo symbolem mezinárodního vysokoškolského hnutí, jehož vliv je vždy v každé zemi zcela mimořádný. Studentský odboj v protektorátu získal nejen sympatie světové veřejnosti, ale studenti na celém světě na něj navazovali, což potvrzovalo příslušnost Čechů k ostatním Evropanům.

V protektorátu vzniklo mnoho organizací vlastenců ochotných pomáhat vznikajícímu domácímu odboji, často však málo utajených před tím, aby je gestapo neodhalilo. Jen postupně, a často až po mnoha obětech, se i odboj začal učit vhodnějším formám utajení. V plné ilegality mohlo žít v českých zemích jen velmi málo odbojářů, jejichž existenci muselo daleko víc osob zajišťovat.

Většina osob zapojených do odbojových organizací musela mít legální občanské zaměstnání nebo povolání a spojení obou činností nebylo téměř nikdy jednoduché. Velmi cenné bylo vytvoření odbojových skupin tam, odkud bylo možno získávat různé cenné informace pro zahraniční oboj. Tuto formu odboje proti okupačnímu režimu bylo nutné zakrývat jistou zdánlivou tolerancí takových osob vůči režimu, i když se někdy mohla jevit téměř jako spolupráce s okupanty.

Většina obyvatelstva si zřejmě přála nějak bez úhony přežít. První roky okupace nedávaly naději na její brzké ukončení, a tak měl domácí odboj i onen důležitý úkol udržovat morálku obyvatel a čelit nej-různějšímu poraženectví. Řada českých společenských, osvětových, kulturních a sportovních organizací a klubů nabízela v tomto směru možnosti udržování národního povědomí a někdy i prostor pro krytí odbojové činnosti.

Kulturní aktivita české společnosti pomáhala udržovat vlastenecké cítění a národní uvědomění přes veškeré svízele způsobované nejen tlakem cenzury, ale i často nečekanými a zcela nesmyslnými kontrolními zásahy nejrůznějších institucí a organizací. Dokonce ani v době okupace nepřestalo promýšlení a hodnocení první republiky a jejího konání a formulovaly se názory na možnosti zlepšení státního uspořádání a jeho zkvalitnění po válce.

Je nutno si uvědomit, že únava z okupačního režimu každým rokem narůstala a ve srovnání s dalšími evropskými národy doba české okupace byla daleko nejdelší. Vzhledem k tomu se otevřených kolaborantů objevilo poměrně málo. Snad jen do hlavního města se jich do různých úřadů soustředilo větší procento, ale pokud byli známi, zůstávali zcela mimo českou společnost.

Nedostatečné utajení a bezprostřednost vlasteneckého cítění velké části obyvatelstva usnadňovalo gestapu pronikat do odbojových organizací a jejich činnost tvrdě trestat. Na venkově docházelo k různým místním udáním, ale šlo velmi často o tzv. hospodářskou kriminalitu tj. černý obchod zemědělskými produkty nebo o místní závist a nenávisť, ale uvědomělé kolaborantství nenabýlo masového charakteru.

Za svobodu Československa

Úkoly zahraničního odboje byly na mezinárodním fóru mimořádně velké a složité. Z hlediska mezinárodního práva bylo postavení Československa zcela specifické. Nebylo poraženým státem jako jiné, jež byly před okupací ve válečném stavu s Německem, navíc na jeho území existoval Slovenský štát, s nímž měly některé státy styky na různých úrovních i diplomatických.

A navíc v protektorátu pracovala vláda v čele bývalým československým generálem, ovšem bez nejmenšího mezinárodního uznání. Úsilí o eventuální diplomatické uznání emigrantské československé vlády v zahraničí navíc nutilo zvláště britskou a francouzskou vládu jistým způsobem revidovat své politické postoje z doby mnichovského diktátu, a to žádná vláda nedělá ráda.

Obratnosti a vytrvalosti československé exilové vlády je nutno děkovat za to, že se nakonec podařilo dosáhnout v roce 1940 částečného uznání, o což se velmi zasloužili českoslovenští vojáci svým rázným vystoupením už ve Francii a poté při obraně Tobruku v Kyrenajce, kde bojovala jednotka v Blízkého východu. Ve Velké Británii patří hlavní zásluha letcům, kteří se vyznamenali v letecké bitvě o Anglii.

Teprve vstup SSSR do války v roce 1941, jeho jednoznačný postoj v československé otázce a nástup politiky protihitlerovské koalice přinesly plné a rovnoprávné diplomatické uznání Československé republiky od ostatních spojenců. Postupně se vládě podařilo prosadit neplatnost závěrů Mnichovské konference, což společně s účastí na dokumentech Spojených národů od samého začátku, nesmírně usnadnilo mezinárodně právní postavení Československa po válce.

Velký ohlas v celé Evropě měl úspěšný atentát parašutistického výsadku československých vojáků z Velké Británie na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha. Vypálení obce Lidice a krátce nato i Ležáků v odvetu za tento atentát vyvolalo ve světě obrovské pobouření. Nacistická okupace odkryla svou pravou tvář, když v okupované zemi se její SS jednotky chovaly jako na frontě v Rusku, čemuž dosud nemalá část evropské veřejnosti nechtěla věřit.

Československý odboj tak velmi významně přispěl k uvědomění evropské a světové veřejnosti, že válka je vedena proti nepříteli zcela barbarskému a nelidskému, s nímž není možná žádná dohoda. Přispívalo to k uvědomění si nezbytnosti vytvořit protihitlerovskou koalici všech demokratických sil jako jediné cesty k úspěšnému ukončení světové války. Deklarace spojených národů 1. ledna 1942 byla prvním aktem této politiky.

Československo bylo mezi prvními signatáři a aktivně se jeho diplomacie podílela na všech dalších krocích budování nové mezinárodní organizace nazývané Spojené národy. Mohlo přitom vycházet z bohatých zkušeností své činnosti v její předchůdkyni, Společnosti národů.

Vznik a zahájení činnosti tak velké mezinárodní organizace si vždy vyžádá jistý čas po ustavení. Proto prezident Beneš zároveň inicioval jednání o spojeneckých smlouvách s hlavními státy rodící se protihitlerové koalice, zvláště s SSSR, USA a Velkou Británií, když s gaul-

listickým vedením Svobodné Francie československá diplomacie úzce spolupracovala už celou řadu let. Pro osvobozené Československo to měla být záruka jeho bezpečnosti a míru, než začne působit nová mezinárodní organizace.

Jednání nebyla jednoduchá. Vláda USA dosud nesjednávala spojenecké smlouvy pro období míru, ale prezident USA souhlasil, aby se Československo snažilo uzavřít smlouvy o vzájemné pomoci s ostatními spojenci v rámci protihitlerovské koalice. Britská vláda zastávala názor, že podobné smlouvy by měly být uzavírány až po válce, a tak jednání začala jen se sovětskou vládou a smlouva s SSSR o vzájemné pomoci a poválečné spolupráci byla podepsaná 12. prosince 1943.

Tento krok k posílení spojení účastníků protihitlerovské koalice velmi přivítal jménem Francie generál de Gaulle, jehož hnutí jako první prohlásilo mnichovský diktát za neplatný. Zároveň prezidenta Beneše označil za „velkého Evropana“, který už před válkou chápal správně evropskou politiku a nyní se snažil doplňovat politiku „Velké trojky“ v oblasti Evropy. Sám de Gaulle o rok později uzavřel obdobnou spojeneckou smlouvu se Sovětským svazem jménem Francie a potvrdil tak, že tato politika byla v národním zájmu těchto států.

Protihitlerovská koalice byla za druhé světové války do značné míry naplněním představ československé diplomacie už z předvečera války, ale další státy pochopily její správnost teprve poté, co byly do války zataženy a poznaly její hrůzy. Nebylo náhodou, že idea kolektivní bezpečnosti, na jejímž vypracování se před válkou československá diplomacie tak aktivně podílela, se stala ústřední myšlenkou „Charty Organizace spojených národů“ nové mezinárodní organizace, jež měla převzít úkoly Společnosti národů v úsilí o zajištění mezinárodního míru a bezpečnosti.

Obnovení Československa

Československo bylo první obětí a Praha posledním hlavním městem, jež bylo na konci války osvobozeno. I to potvrdilo jednoznačně spojení Čechů s osudem celé Evropy.

Československý zahraniční i vnitřní odboj úzce spolupracovaly. Potvrdilo to i Slovenské národní povstání, jež se svobodně jednoznačně postavilo za obnovu společného československého státu. Ne ve všech ostatních okupovaných státech se podařilo udržet jednotu vnitřního a zahraničního odboje, čímž se musela zabývat konference „Velké trojky“ v Jaltě na Krymu počátkem roku 1945 připravující prohlášení o osvobozené Evropě.

Obnova Československa nebyla z hlediska mezinárodního práva žádným problémem, bylo mezinárodně jednoznačně uznaným státem, a proto se mohlo stát zákládajícím členem všech mezinárodních organizací vytvářených v rámci Spojených národů.

Pro budoucnost Československa bylo mimořádně významné rozhodnutí „Velké trojky“ v Postupimi o odsunu německé menšiny z Československa, Maďarska a Polska. Už za války se o této otázce na mezinárodním fóru jednalo, neboť německé menšiny sehrály důležitou úlohu jedné z roznětek druhé světové války. Usnesení o jejich přesunu do Německa bylo tedy snahou velmocí předem odstranit možné nové zdroje konfliktů a posílit tak klid a bezpečnost Evropy.

Československo zcela logicky po zkušenostech z předvečera války toto rozhodnutí přivítalo. Vláda ihned zasáhla proti „divokému odsunu“, místně a spontánně uskutečňovanému a poznamenanému přehmaty odrážejícími válečné utrpení, a začala připravovat celostátně řádně organizovaný odsun. Ten musel být koordinován se spojeneckými orgány v okupovaném Německu a byl krátce nato uskutečněn a za jeho velmi dobrou organizaci vyslovily tyto orgány československé vládě své uznání.

Válka, ostatně jako vždy, vyvolala značné společenské otřesy a většina evropských států se po zkušenostech s nacistickou okupací rozhodla budovat nové státní uspořádání na zásadách demokracie. Československo mělo výhodu v tom, že zde byla plná shoda představ domácího odboje se zahraničním a navíc mohlo velmi dobře navázat na předválečné období.

Prezident Beneš už na to upozorňoval ve své knize „Demokracie dnes a zítra“, jejíž první vydání vyšlo ještě v době války a docházel k závěru, že demokracii bude nutno rozšířit z politické oblasti také do hospodářské sféry, sociální problematiky, národnostní otázky i do všech částí kultury a to v duchu „socializujícím“. Vzhledem k tomu,

že její činnost směřuje k osvobození člověka a zajištění jeho lepší budoucnosti, měla to být „demokracie humanitní“. Právě v tom navazoval na svého předchůdce, T. G. Masaryka, který při veškeré své činnosti vycházel z ideálů humanity.

Československo se rozhodlo stát se po válce jakýmsi pojítkem, „mostem mezi Východem a Západem“, v zájmu jak lepšího vzájemného poznání, tak i zajištění světového míru. Protihitlerovská koalice svedla za války do jednoho houfu řadu států dosti odlišné tradice i společenského uspořádání a nebylo tedy jednoduché, aby spolu spolupracovaly bez problémů.

Navíc válka jako vždy vyvolala hluboké změny nejen na mapě Evropy, ale především v tom, že dějiny tohoto kontinentu přestávaly být dějinami států, ale v mnoha směrech se vývoj týkal celé Evropy. Také na to prezident Beneš upozornil v prosinci 1945 v projevu na Univerzitě Karlově když uvedl, že budeme muset hledat nové uspořádání Evropy a formy její spolupráce jako celku v duchu ideálu Spojených národů a demokratického a humanitního uspořádání společnosti.

Československá veřejnost začala tyto nové formy hledat v rámci politiky Národní fronty na „Československé cestě k socialismu“. Poválečná a mírová euforie však neměla dlouhého trvání. Obtíží na cestě poválečné obnovy bylo velmi mnoho, ale převažovalo přesvědčení, že společnými silami se všechny obtíže podaří překonat. Mezinárodní politika však začala velmi brzy myšlenku všestranné spolupráce opouštět a místo toho se do mezinárodních vztahů nasunula politika studené války opírající se o atomovou bombu. To, co si nikdo nedovedl za války ani představit, se stávalo skutkem a místo mírumilovné a mírově budované Evropy se z ní stal kontinent rozdělený. V evropské politice se bipolarita stala určujícím prvkem vzájemných vztahů v duchu studené války jako zásadní protiklad ideje všestranné spolupráce celé Evropy, jaká by byla pro ní nejnvýhodnější.

V bipolární Evropě

Poválečná hospodářská obnova Československa v prvních letech po válce dosáhla nemalých úspěchů, ale brzy bylo mocenským rozdělením Evropy zapojeno do bloku vedeného Sovětským svazem, což dlouhodobě určovalo podmínky a možnosti jeho dalšího vývoje. Studená válka vyvolávala nová kola zbrojení, což se muselo negativně projevit na životní úrovni obyvatelstva.

Růst mezinárodního napětí se negativně promítal jak do vnitřní, tak i zahraniční politiky Československa. Vytvářející se mocenské bloky mimořádně ztěžovaly situace menších států, jež stále více byly nuceny přijímat řídicí úlohu velmocí, stojících v jejich čele. Proto se například Československo muselo zdržet hlasování na Valném shromáždění OSN v prosinci 1948 při schvalování Všeobecné deklarace lidských práv. Pod sovětským nátlakem bylo také nuceno vypovědět po válce uzavřenou spojeneckou smlouvu s Jugoslávií.

Vliv blokové politiky se promítal nejen do mezinárodních vztahů, ale brzy začal negativně působit i uvnitř státu. V důsledku působení sovětských poradců v československých úřadech a institucích došlo ve vnitřní politice k zásadnímu porušování tradiční demokracie a spravedlnosti včetně otřesných politických procesů na přelomu čtyřicátých a padesátých let. Zasáhly velmi silně celou společnost a trvalo řadu let než se začaly dělat kroky k nápravě.

Ekonomické embargo vyspělého západu na jedné straně a nutnost spolupráce s rodícím se sovětským blokem na straně druhé určily dlouhodobě národohospodářskou politiku Československa v duchu „lidové demokracie“ a „budování socialismu“. Mezinárodně se Československo zapojilo do Rady vzájemné hospodářské pomoci, kde svou ekonomickou vyspělostí pomáhalo ostatním méně vyspělým členským státům překonávat zděděnou technologickou a hospodářskou zaostalost.

Politicky a bezpečnostně bylo nejprve dvoustrannými spojeneckými smlouvami spojeno se státy sovětského bloku a později pak členstvím ve „Varšavské smlouvě“ podřízeno vedoucí úloze SSSR a podle jeho směrnic mělo působit jako jeho satelit v mezinárodní politice. Jen velmi málo prostoru zůstávalo československé diplomacii na nějakou samostatnější iniciativu.

Část své pozitivní prestiže si Československo zachovalo svou aktivní spoluprací s některými orgány Organizace spojených národů a většinou jejich přidružených organizací. Velmi cenná byla československá účast na různých formách pomoci řadě rozvojových zemí v rámci UNESCO, zvláště v alfabetačních kampaních v těchto zemích a výchovu jejich mladé inteligence doma na místě i v Československu.

Jako hospodářsky vyspělý stát se podílelo na hospodářské pomoci, kterou Spojené národy organizovaly pro rozvojové země, jakmile se osvobozovaly od koloniální závislosti. V rodícím se „třetím světě“ nacházel československý zahraniční obchod značné možnosti k uplatnění. Hospodářská spolupráce byla výhodná pro obě strany. Československo mohlo vyvážet své strojírenské a jiné výrobky a dovážet potřebné suroviny, což rozvojové země poněkud osvobozovalo od diktátu velmocí na světovém trhu.

Mírové soužití a reformy

Ústup studené války a nástup mírového soužití, navazující na smrt diktátora Stalina pootevřel dveře pozitivním změnám jak uvnitř Československa, tak i v mezinárodním měřítku. Vyprovokované a v podstatě ze zahraničí vynucené krvavé procesy padesátých let tvrdě dopadly na československou veřejnost, zvyklou na demokratické pořádky, ale velmi silně zasáhly i komunistickou stranu. Mnozí její členové, přesvědčení o správnosti socialistické demokracie, jež měla být první etapou budování komunistické společnosti, začali hledat nápravu dosavadních chyb.

Vnitropolitické reformy byly připravovány tak, aby nenarazily příliš na sovětský model. V rámci kolektivizace už nebyli do zemědělských družstev posíláni dělníci na předsednická místa často v rozporu s názory celé obce, ale hledali se mezi mladými místními zemědělci ti, kteří by byli schopni získat si sympatie a podporu obyvatelstva pro novou politiku soužití na venkově a dovedli řídit družstvo. Přes všechny omyly a obtíže této cesty se podařilo udržet a postupně zvyšovat životní úroveň venkova, což se plně potvrdilo a ocenilo pozdějším vývojem.

Československému zemědělskému družstevnictví se podařilo vyřešit jeden z nejsložitějších problémů zemědělské práce. Vždy si rolníci ztěžovali, že jejich práce je „od nevidím do nevidím“, tedy od časného rána do pozdního večera. Až v jednotných zemědělských družstvech se začalo pracovat na směny, a tak bylo možné, aby jedna skupina využila konce týdne například ke kulturním zájezdům do divadel do měst, turistickou rekreaci nebo k návštěvě hradů a zámků a příští týden si volno vzala druhá skupina. Tento československý „vynález“ přijížděly zkoumat odborné delegace z mnoha evropských zemí, neboť právě celotýdenní pracovní doba bránila tomu, aby mládež ve většině evropských zemí byla ochotna pracovat v zemědělství na venkově.

Ve školství nástup nové inteligence pomohl prosazovat modernizaci výuky a její zkvalitnění, ale nebylo možno překonat nejrůznější negativní vlivy stranických institucí. Často mladí učitelé, vybavení stranickou legitimací se snažili postupně čelit různým nesmyslnostem a dosahovali úspěchů, když jiné formy protestů a bojkotů nepřinášely očekávané výsledky.

Jako vždy největší setrvačnost měly byrokratické nesmysly, opírající se o ideologické směrnice stranických míst. Ta ztěžovala modernizaci školství, ale především blokovala modernizaci a efektivitu státního aparátu, který zůstával oporou a prodlouženou rukou pochybného stranického režimu.

Teprve když ekonomické problémy potvrdily chybnost některých metod řízení národního hospodářství, mohli mladí ekonomové vystoupit s kritikou dosavadních postupů a předložit návrhy na modernizaci při respektování všech ekonomických zákonitostí, jež dosud nebyly brány v úvahu. Jen velmi složitě vznikaly formulace návrhů, aby nenarazily hned od počátku, a ještě obtížněji a velmi pomalu se dařilo některé změny prosazovat.

Nebyly to problémy jen československé, ale i ostatní lidové demokracie narážely na obdobné obtíže, někdy dokonce ještě větší. Ukázalo se to na podzim roku 1956, kdy v důsledku závěrů XX. sjezdu KSSS 1956, odhalujícím hrůzy kultu osobnosti Stalina, došlo v Polsku a Maďarsku k bouřlivým událostem. Zvláště zásobovací těžkosti vyvolaly velkou nespokojenost, jež se projevila masovými demonstracemi. Ty v Polsku skončily vcelku rozumným kompromi-

sem, zatím co v Maďarsku vyústily v hnutí, které hrozilo přerůst v občanskou válku a nakonec je potlačila sovětská armáda. V Československu také vyvolaly závěry XX. sjezdu KSSS nemalé diskuze, ale podařilo se situaci uklidnit, neboť zásobovací těžkosti nebyly zde tak velké.

Velkým problémem bylo, že různé reformní návrhy nebyly v souladu se sovětskou ekonomickou doktrínou a byly proto považovány za útok na Sovětský svaz, s jehož ekonomikou byly státy sovětského bloku velmi těsně spojeny. A navíc zavádění nových metod řízení výroby hrozilo narušit zásady stranického řízení v závodech a nahrazení ho odbornými kádry.

Mezinárodní uvolnění a spolupráce

Uvolnění mezinárodního napětí přinesla do mezinárodní politiky zásada „mírového soužití“ formulovaná v roce 1954 předsedy vlád Čínské lidové republiky a Indie, dvou nejlidnatějších států světa, „duch Ženevy“ vyvolaný schůzkou čtyř velmocí na nejvyšší úrovni v roce 1955 a převratné závěry XX. sjezdu KSSS. Do evropské politiky pronikl rozvoj styků mezi jednotlivými národy, které začaly překračovat i pověstnou „železnou oponu“. Část české inteligence měla možnost seznamovat se s ideovými proudy v západní Evropě, kde nastupující proces integrace inspiroval zrod „nové levice“ kritizující tamní společenskou situaci a zajímající se o změny ve východní části kontinentu.

Západoevropská demokratická veřejnost podporovala opoziční hnutí v Polsku a Maďarsku, ale nová levice měla značný zájem o ideje československé ekonomické reformy, neboť sama hledala nejvhodnější formy společenských vazeb v západní části Evropy. Postupně, pomalu a opatrně se rozvíjela styky mezi vědci celé Evropy, jež zákonitě musely vést k vzájemnému ovlivňování a spolupráci. Stále existovaly jasné limity, ale přece jen poněkud se uvolňovaly a Čechoslováci byli mezi nejčastějšími iniciátory různých styků a spolupráce.

K mostům mezi národy patří odjakživa kultura a na předním místě hudba, jež nepotřebuje překladatele, a proto hudební setkávání a festivaly hrály v úsilí o uvolnění významnou úlohu. Nejstarší hudební festival poválečné Evropy „Pražské jaro“ sehrál nepochybně velkou úlohu v rozvíjení styků nejen mezi hudebníky, ale bylo pozoruhodné, jak mezinárodní atmosféra ovlivňovala i spolupráci českých umělců se zahraničními, zvláště s těmi nejznámějšími. Mnozí přijížděli, aby pomohli prorážet „železnou oponu“ a podporovat demokratizační proudy v Československu. Karlovarský filmový festival už neměl tolik štěstí, aby se udržel po celé poválečné období a musel na čas ustoupit festivalu moskevskému.

Zlepšující se hospodářská a zvláště zásobovací situace v Československu zákonitě vedla i k celkovému uvolnění společenského a politického ovzduší v republice. Rozvoj kultury, vedle hudby především filmová nová vlna včetně loutkových a jiných filmů pro děti, obnova pantomimy, podnětné divadelní inscenace, výstavy výtvarného umění, úspěchy uměleckého sklářství až nakonec mimořádné úspěchy Československých pavilónů v roce 1958 na EXPO v Bruselu a v roce 1967 v kanadském Montrealu toho byly nejlepším důkazem.

To přitahovalo pozornost evropské i světové veřejnosti k Československu a potvrzovalo jeho bytostné sepětí s vývojem v Evropě a to zdaleka ne jen kulturním. Také úspěchy výrobků se značkou „Made in Czechoslovakia“ pomáhaly šířit dobré jméno a popularitu země a to vše nemohlo nemít ohlas i u všech občanů republiky a posilovat jejich národní hrdost a odvahu přispět k dobrému jménu Československa všude na světě. Národnostní rozdílnost Čechů a Slováků se v tomto působení do zahraničí neprojevovala.

Češi a Slováci

Vztah dvou rovnoprávných národů ve společném státě nebyl zcela bez problémů, koneckonců jako tomu bývá mezi sousedy. Zajímavé je, že problémy se stále výrazněji projevovaly v oblasti politické a dokonce i přímo uvnitř komunistické strany. Češi, vědomi si jistě větší vyspělosti západní části republiky, měli někdy ke Slovensku trochu paternalistický přístup, což Slováci pochopitelně těžko snášeli.

Nejhorší bylo, že se to promítalo do velké míry i do nejvyšších vládních a stranických kruzích, a proto byly mnohé ožehavé a citlivé otázky stále odkládány a neřešeny.

Hlavní byla otázka politické správy země. Tzv. socialistický režim podle sovětského vzoru prosazoval absolutní kontrolu všeho přímo z centra a prakticky likvidoval samosprávu, která kdysi sehrála obrovsky významnou úlohu v národním obrození. Byla také jednou z hlavních složek demokratického uspořádání státu a zároveň i skvělou školou demokracie v praxi a to se nehodilo centralistickému vedení KSČ.

Orgány místní správy, sice pravidelně volené, ale na předem schválených jednotných kandidátkách, neměly prakticky žádné pravomoci a i nejběžnější místní kroky musely konsultovat s pražskými institucemi, odkud jedině mohly dostat nezbytné finance. Stále silil velmi kritický postoj k existujícímu pragocentrismu a to jak všude v českých zemích, tak i na Slovensku. Tam však byl posilován pohledem národnostním a jestliže česká kritika se týkala jen oné politické a administrativní stránky, na Slovensku dostávala stále výrazněji i dimenzi národní.

Fikce jednotného československého národa už byla dávno minulostí, oficiálně se uznávaly dva národy, český a slovenský, ale důsledný centralismus komunistické strany brzdil jakýkoli rozvoj samosprávy včetně respektu národní příslušnosti. A pokud šlo o zcela logickou otázku federace státu dvou národů, narážela na sovětské veto, stále ještě žijícího v představě o možnosti překonat národnostní rozdíly vytvořením „sovětského národa“. A vedení KSČ nemělo dost odvahy se v této nazrávající otázce postavit jednoznačně na stranu logického vývoje a oprávněných požadavků Slováků.

Kritické články o nejrůznějších problémech v tisku, vtípky a narážky v rozhlasu a televizi, které veřejnost citlivě vnímala, naznačovaly jisté uvolnění napětí i na domácí scéně. Vytváření nejrůznějších spolků a klubů zabývajících se stále narůstajícími problémy ekologickými, složitými otázkami místními oblastními a regionálními, a také vznik společenských organizací dokazovaly prvky demokracie prosazující se v praxi. Vznik zvláštních komisí pro různé společenské problémy v rámci Československé akademie věd a povolení ustavit Československou společnost pro politické vědy a dokonce založení

Ústavu politických věd při ÚV KSČ dokazovalo rozšiřující se prostor pro svobodný výzkum společenských věd, i když oficiálně stále ještě neodvolatelně všude platila sovětská ideologie rozvoje socialistické společnosti.

Pražské jaro

Úspěšně se prosazující mírové soužití v mezinárodních vztazích nemohlo neovlivnit vnitropolitickou situaci Československa, oficiálními místy stále vydávaného za věrného člena a pevnou součást sovětského bloku opřenou o marxismus-leninismus. Bylo velmi zajímavé, že první poloveřejné narušení tohoto tvrzení přišlo z vysokých stranických kruhů a to v otázce národnostní a mělo dalekosáhlé důsledky pro celý stát.

Zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa v říjnu 1967 neproběhlo jako jiné dřívější podle předem připraveného scénáře. Obvykle byly předem vypracovány nejen hlavní referáty vedoucích funkcionářů, ale i řada diskusních vystoupení řadových členů tak, že už téměř ihned po skončení zasedání bylo možno vydat jeho písemný záznam.

Tentokrát vedoucí tajemník Komunistické strany Slovenska, Alexandr Dubček, vystoupil s kritikou politiky strany vůči Slovensku. Místo připravených textů začali členové vystupovat kriticky k různým aspektům politické situace v zemi a nakonec bylo jednání přerušeno a rozhodnuto pokračovat v něm později, aby mohlo být řádně připraveno. To, co veřejnost znala nebo jen tušila, vyšlo najevo a diskuze o všech problémech se rozběhla po celé zemi a dostala se i do tisku a dalších médií.

Velká část pořadů rozhlasu a televize v rámci veselého loučení se starým rokem 1967 se zdála být připravena bez zásahu kdysi všemocné cenzury. Také tisk dostával poněkud jinou tvář a celkové ovzduší ve společnosti se výrazně uvolňovalo. Proto nikoho nepřekvapilo, když v prvních dnech roku 1968 byl z čela KSČ odvolán bez předchozího schválení z Moskvy její první tajemník Antonín Novotný a jeho místo zaujal poprvé Slovák, Alexander Dubček. Jeho

zvolení nevyvolalo protesty Moskvy, neboť Novotný tam byl pro svůj kritický postoj k odvolání Nikity Chruščova ze všech funkcí tamním vedením neoblíben.

Příklady prý táhnou, a tak není divu, že i na nižších stranických úrovních došlo k volbám bez pokynů a předběžného schválení z vyšších míst. Nikoho nepřekvapilo, že přinesly nemalé přesuny důvěry členů k některým stranickým funkcionářům. Ze stranických organizací se prvky demokracie promítly i do veřejného života. Nová složení stranických orgánů měla větší pochopení pro oprávněné požadavky veřejnosti, což přinášelo jisté uvolnění společenského života a mnohde vedlo a to bez předem vyžádaného povolení z vyšších míst k obnově některých starších spolků a k zakládání jiných nových společenských organizací.

Začalo se hovořit o „obrodném procesu“, tedy o nápravě minulých chyb v práci komunistické strany a jejích orgánů a začaly se připravovat nápravné kroky v rámci „Akčního programu“. Přesuny ve složení stranických orgánů se projeví i v tom, že byl na přání veřejnosti odvolán Antonín Novotný z funkce prezidenta a na jeho místo zvolen generál Ludvík Svoboda jako představitel obou zahraničních odbojů a symbol k návratu jejich politického zaměření. Tato změna v čele státu umožnila i změnu vlády, na kterou tlačilo v duchu požadavků lidu Národní shromáždění.

Nová vláda založila svou činnost na myšlenkách Akčního programu a byla přivítána velkou většinou české i slovenské veřejnosti. Evropa události v Československu označila za „Pražské jaro“ a domáci i zahraniční sdělovací prostředky začaly souhlasně hovořit o „socialismu s lidskou tváří“. Konečně se začínala hledat cesta modernizace společnosti a to v socialistické orientaci s přesvědčením, že socialismus není možný bez demokracie, jejímž je jen dalším pokračováním a rozvinutím.

Uvědomíme-li si, že ještě v první polovině padesátých let vládla v zemi zvůle a policejní teror, je nutno ocenit hloubku a sílu demokratických kořenů, z nichž společnost mohla vycházet a o ně se opírat v hledání nových forem uspořádání státu. Program obrody vycházel z demokratických národních tradic české společnosti, které však většinou chyběly v takové míře jiným národům v sovětském

bloku. Neznamená to však, že by je tyto demokratické zásady také nelákaly k napodobení, neboť lidé jsou všude v podstatě vždy připraveni přijmout za své demokratické zásady řízení společnosti.

To si plně uvědomovaly stranické a státní vedoucí orgány ostatních států sovětského bloku a proto sdělovací prostředky ostatních socialistických zemí informovaly podle jejich pokynů o událostech v Československu velmi kriticky. Vedení tamních komunistických stran se netajila nesouhlasem s vývojem situace v Československu a svoji kritiku sdělovala vedení KSČ. Představa možnosti pozitivního ohlasu a snad i napodobování československých změn v jiných socialistických zemích děsila tamní stranická a státní vedení a proto varovala před pokračováním v prý chybném postupu.

Demokratická Evropa naproti tomu vysoce cenila, že československý obrodný proces nebyl důsledkem nespokojenosti obyvatelstva vyvolané jen nedostatky v zásobování jako tomu bylo před léty v Polsku a Maďarsku, ale šlo o hledání modernizace současné české a slovenské společnosti v duchu demokratizace a národnostního zrovnoprávnění. Znovu jako v letech 1848 a 1918 mělo dojít ke změnám společenského uspořádání a to způsobem demokratickým, opřeným o promyšlený program v duchu humanismu.

Praha a do velké míry i celá země nestačily přijímat zájemce toužící poznat a pochopit podstatu změn v Československu a eventuálně se jimi inspirovat. Nelze zapomínat, že v téže době zvláště studenti vystupovali velmi otevřeně s kritikou poměrů ve školství v Německé spolkové republice a ve Francii. Jejich kritika získávala podporu velké části veřejnosti, neboť v podstatě upozorňovala na celou řadu dalších nedostatků státního uspořádání těchto zemí.

Intervence a normalizace

Mocenský zásah pěti států Varšavské smlouvy pod vedením Sovětského svazu zastavil obrodný proces v Československu, ale nezměnil myšlení velké většiny jeho obyvatelstva. Nová většina ve vedení KSČ rozvážně odmítla cestu ozbrojeného odporu, ale veřejnost nejruznějším způsobem celou vojenskou akci dokázala blokovat a mnohdy i zesměšnit. Okupantům a jejich pomocníkům se ani nepo-

dařilo objevit, kde se utajeně sešla a jednala většina delegátů zvolených na připravovaný mimořádný sjezd KSČ, který měl stanovit další program. I tyto tragické události potvrdily politickou a kulturní vyspělost československé společnosti, což vysoce ocenila evropská veřejnost, neboť eventuální ozbrojený konflikt v Československu mohl ohrozit mír v celé Evropě.

Sovětská vojenská intervence v Československu velmi oslabil dosavadní jistý kredit SSSR, který měl v rozvojovém světě a mírovém hnutí za své úsilí o odzbrojení. Byl to navíc krok, který silně zasáhl mezinárodní komunistické hnutí, dosud stále ještě, přes odmítnutí jednotné strany Kominterny, silně svázané s tradicí bolševismu. Velké komunistické strany v západní Evropě, vyrostlé z dělnického hnutí vázaného na demokratické a republikánské tradice prohloubily svou kritiku minulých chyb a pod hlavičkou eurokomunismu se snažily modernizovat mezinárodní komunistické hnutí často s odvoláváním se na československý pokus o demokratický socialismus.

Smutné je zvláště to, že modernizace a demokratizace společenského uspořádání Československa byla pod přísným dohledem sovětským nejen zastavena, ale i to, co se v průběhu Pražského jara podařilo napravit, bylo opět převáděno do stavu předchozího. Podle sovětského vzoru konsolidovaný a tzv. normalizovaný režim ovšem nabyl rysů smutné frašky.

Jistým paradoxem bylo, že jedině, co se podařilo z programu obrodného procesu uskutečnit byla federalizace Československa, kterou sovětsští poradci tak neradi viděli. Podařilo se jim však zabránit, aby podle stejného klíče se reformovala i KSČ. Takže socialistický federální stát tvořily dvě socialistické republiky, česká a slovenská, ale komunistická strana byla jediná, i když její součástí byla jakási autonomní Komunistická strana Slovenska. Už to samo je dokladem absurdit, k nimž tzv. normalizace pod sovětským vedením v Československu postupně dospěla.

Mocensky bylo Československo opět zařazeno mezi satelity v sovětském bloku, intelektuálně a kulturně si však udrželo své dobré jméno. Významně k tomu přispěla jak značná emigrace právě mnoha vynikajících představitelů kultury a vědy, ale také nesmyslné pronásledování mnoha z těch významných osobností politického a kulturního života, které zůstaly v zemi a ocitly se na seznamech nepřátel režimu.

Společenský život v Československu začal být v podstatě schizofrenní, neboť vláda hovořila o normalizaci, ale většina obyvatelstva se jen naoko přizpůsobovala nové situaci a do jisté míry žila dvojím způsobem. Ideově nepodporovala nově dosazený režim, ale nevystupovala otevřeně proti němu a uchýlovala se do soukromí k vlastnímu pojetí života a společnosti. Někdy to bylo mimořádně složité pro dorůstající děti, učící se ve škole něčemu, co se doma vnímalo jinak.

Intelektuální život se nikdy nedá zcela nalinkovat a řídit. Velmi brzy se začal v podstatě podle sovětského vzoru objevovat „samizdat“, kde spisovatelé, vědci a umělci zveřejňovali neoficiálně své názory a stanoviska. Kolovaly kritické články, podepisovaly se různé petice a přes všechno úsilí policie se stále více rozvíjel intelektuální život vymykající se státní kontrole. Podle osobních a rodinných podmínek se na těchto aktivitách menší část obyvatelstva přímo podílela, jiní jen nevěřejně tyto akce podporovali a další s nimi sympatizovali a pasivně je sledovali.

Charta '77

Mezinárodní situace dostala novou dimenzi poté co byl v Helsinkách na závěr Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v roce 1975 přijat „Závěrečný akt“, dokument zavazující všechny její účastníky dodržovat schválené zásady vzájemných styků včetně respektování lidských práv.

Schválením helsinského Závěrečného aktu a dodatečnou ratifikací obou mezinárodních paktů OSN o lidských občanských, politických, hospodářských, sociálních a kulturních právech z roku 1966, kterou uložila komunistickým stranám jejich porada v Berlíně v roce 1976, se československá vláda zavazovala všechna lidská práva respektovat. Toho využila skupina disidentů, českých kritiků současného režimu, a vypracovala koncem roku 1976 dokument nazvaný „Charta '77“.

Dokument byl v duchu ústavy ČSSR formulován jako podání Národnímu shromáždění upozorňující na neplnění těchto zákonů o lidských právech, které nedávno uzákonilo. Nijak se nedotýkal žádných zákonů a nevyvolával žádné protistátní aktivity, a proto se StB všemožně snažila zabránit jeho dodání do kanceláře Národního

shromáždění. Vzhledem k tomu, že současně byl text dán k dispozici zahraničním sdělovacím prostředkům a svět byl o něm informován zároveň se zprávami o akcích proti jeho autorům, nebylo možno jeho obsah zamlžovat či dokonce zfalšovat, aby se mohl stát důvodem k obvyklému policejnímu pronásledování signatářů. A tak se začaly hledat jiné cesty jak disidentům znepříjemňovat a ztěžovat život.

Nesmyslnost nejrůznějších akcí, organizovaných vládou proti disidentům, byla vítanými materiály pro zahraniční vysílání a Chartě se tak dostalo ve světě ohlasu, jaký si sama nikdy nemohla zajistit. Charta v podstatě navazovala na vše humanitní a demokratické v tradicích české společnosti. V jejím čele se střídali každoročně tři mluvčí a první trojice Václav Havel, Jiří Hájek a Jan Patočka se zařadila mezi mezinárodně nejznámější československé osoby.

Tak se stalo, že o postoji Československa k různým politickým otázkám se svět seznamoval nejen z vládních stanovisek, ale i z úst mluvčí Charty, hájících názory většiny obyvatel, které zdaleka ne vždy byly shodné s postoji vlády. Brzy se ustavil i Výbor na obranu nespravedlivě souzených (VONS) udržující spojení s mezinárodní organizací Amnesty International. O všech nezákonnostech režimu v Československu se mezinárodní veřejnost dozvíдалa velmi často a podrobně.

Helsinský mírový proces

Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě na závěr rozhodla, svolávat svá „následná setkání“, kde by hodnotila dosavadní výsledky mírového úsilí a stanovila bezprostřední další hlavní úkoly. Tím byl nastolen „Helsinský mírový proces“, jemuž se dostalo významné podpory ze strany evropského integračního procesu, který přinášel nejen do evropské politiky, ale i do celých mezinárodních vztahů uvolnění napětí, posílení pocitu bezpečnosti a zároveň i kroky k zajištění respektu k lidským právům.

Mezinárodní hnutí Helsinki Watch, usilující o obranu lidských práv, podporovalo na mezinárodním fóru disidentská hnutí ve středoevropských a východoevropských státech, posilovalo je a pomáhalo tak připravovat půdu k zásadním a překvapivým změnám v roce 1989. Ty neočekávaně dosáhly takového rozmachu, že zcela převrá-

tily společenské poměry v řadě evropských zemí a přispěly nejen k změnám na mapě Evropy, ale především k zásadní výměně politického ovzduší na celém kontinentu.

Rozhodující úlohu v tomto směru měly změny v Sovětském svazu spojené s nástupem Michaila Gorbačova v roce 1985 do čela tamní komunistické strany. Perestrojka měla vedle hospodářských aspektů i významné prvky politické, především větší politickou otevřenost s prvky demokratizace a nové pojetí zahraniční politiky dostalo jasnou dimenzi humanitní, kulturní a celosvětovou.

To vše přinášelo značné uvolnění do mezinárodní politiky a umožňovalo i změny v členských státech sovětského bloku. Změny proběhly v jednotlivých zemích vždy na základě místních a často velmi odlišných podmínek.

V Maďarsku to byli zvláště ekologové, kteří přispěli k politickým změnám navazujícím na rozvoj obchodních a hospodářských styků se Západem. Došlo dokonce k zásadním změnám ve vedení tamní vládnoucí komunistické strany a připravovala se jistá neutralizace Maďarska.

V Polsku politika kulatých stolů, vynucená především tlakem nezávislého odborového hnutí Solidarita, vedla k ustavení druhé komory Senátu. Došlo k zásadní změně ve složení vlády, do jejíhož čela nastoupil za podpory katolické církve, v Polsku vždy nesmírně vlivné a navíc se opírající o polského papeže, katolický poslanec.

Největší mezinárodní odezvu měly převratné a dramatické události v Německé demokratické republice, kde pokus o oslavy čtyřicet let její existence skončil velmi neslavně. Tamní politický režim vedený Jednotnou socialistickou stranou Německa SED patřil k nejstalinštějším a dokonce vystupujícím proti pozitivním gorbačovským změnám v Sovětském svazu.

Sílicímu opozičnímu hnutí v NDR, opírajícímu se o evangelickou církev a požadujícímu reformu tamního režimu, se pochopitelně dostávalo podpory z druhého německého státu, Spolkové republiky Německo. Její vládní kruhy také přišly na pomoc občanům NDR čekajícím v rámci dovolených na hranicích Maďarska a Rakouska až budou odstraněny zátarasy na těchto hranicích a budou moci vycestovat do Spolkové republiky. Rozhodujícím způsobem pomohly

i těm, kteří požádali a dostali azyl na velvyslanectví SRN v Praze, odkud mohli nakonec po dohodě vlád obou německých států s vládou československou svobodně odejet do SRN.

Rozhodnutí nové vlády NDR poněkud uvolnit styky mezi oběma částmi rozděleného Německa pochopili obyvatelé obou částí rozděleného Berlína ještě před jeho oficiálním vyhlášením jako pokyn k odstranění nenáviděné Berlínské zdi. Spontánní akce na její zbourání 9. listopadu byly tak masové, že se vláda ani policejní síly NDR neodvážily proti nim jakkoli zasáhnout. Pád Berlínské zdi se tak nečekaně stal symbolem převratných změn ve střední a východní Evropě v roce 1989.

Sametová revoluce

V Československu se podnětem k dalekosáhlým změnám stal ostrý zásah policie proti úředně povolené demonstraci studentů k 50. výročí uzavření českých vysokých škol nacisty 17. listopadu 1939. Proti pobouřené nejširší veřejnosti se už rozkládající se režim vedený KSČ neodvážil vystoupit.

Do čela nejružnějších protestů a demonstrací se postavilo Občanské fórum v čele s Václavem Havlem, velmi populárním zvláště v zahraničí. S ním také začali představitelé vlády a stranického vedení jednat o východisku z dramaticky vyhrocené situace. Najít rozumné kompromisní řešení nebylo nijak snadné a tak se jednání poněkud protáhlo. Veřejné demonstrace však nepřestávaly a jejich požadavky byly v podstatě velmi jednoduché. Vláda KSČ skončila a bylo jasné, že je třeba ustavit novou vládu, jež by Československo vyvedla z krizové situace.

Ukázalo se, že při dobré vůli na obou stranách lze dosáhnout dohody i o velmi složitých problémech. Opět se prosadila demokratická tradice předků a byly dohodnuty základní kroky, které mohly překonat zdánlivě bezvýchodnou situaci.

Nová vláda složená z představitelů jak komunistů, tak i disidentských kruhů byla pod vedením Slováka Mariána Čalfy, bývalého místopředsedy vlády, prezidentem Husákem jmenována. Tím se otevřela cesta k demisi prezidenta a volbě nového. Jednomyslnou

volbou reformovaného Federálního shromáždění se v samém konci roku 1989 stal novým prezidentem Československa bývalý disident Václav Havel.

Opět se potvrdilo, že když Češi mají možnost řešit i velmi složité politické otázky zásadního významu bez cizího vměšování, dokáží najít východisko cestou demokratickou a kulturní. Převratné události v Československu koncem roku 1989 proto světová veřejnost nazvala „sametovou revolucí“, neboť vše proběhlo bez bojů a krveprolití, k nimž tehdy docházelo při podobných událostech v jiných zemích střední a východní Evropy a na Balkáně.

T. G. Masaryk kdysi řekl, že státy žijí ideami, z nichž se zrodily. Moderní dějiny Československa to poněkud zvláštním způsobem dokazují, i když to mnohdy trvá velmi dlouho a je přitom třeba překonávat i velmi těžká období. Zvláště jedná-li se o nevelkou zemi, obklopenou dalšími státy a na místě strategicky a geopoliticky velmi exponovaném jako je například střed Evropy, kde Češi už od nepaměti žijí.

Do Evropské unie

Evropská unie je prvním úspěšným pokusem založit spolupráci národů Evropy a dosáhnout jejího sjednocení na zásadách demokracie a respektu lidských práv. Není proto pro Čechy problémem se do ní s přesvědčením zapojit a aktivně pomáhat k naplnění jejich dlouhodobých cílů. V hluboké jednotě byly uspořádány první svobodné volby a nově zvolení poslanci byli sami o sobě přesvědčeni, že jsou dostatečně kvalifikovaní, aby rozhodovali o všem. Přitom nebylo nijak snadné chovat se skutečně demokraticky, ale také společensky a politicky zodpovědně. Mnozí Češi i Slováci se domnívali, že ve svobodě a demokracii je vše dovoleno.

Sjednocující se Evropa doufala, že Československo se může se svými demokratickými tradicemi ve svém transformačním procesu stát dokladem možnosti národnostní tolerance několika spolu žijících národů. Nestalo se tak, neboť po volbách v roce 1992, ačkoli to politické strany neměly ve svých programech, došlo 1. 1. 1993 k rozdělení Československa na Českou republiku a Slovenskou republiku.

Česká vláda, vedená ekonomy, byla přesvědčena, že bez Slovenska se rychleji zařadí mezi vyspělé státy, slovenská vláda naproti tomu přecenila své možnosti požadovat ve všem paritu obou částí federovaného státu. A premiéři obou částí, přesvědčeni o své dokonalosti, prohosподаřili mnohé z toho, co už si Československo z minulosti sebou neslo.

Jisté zklamání většiny Evropy částečně vyvážila skutečnost, že rozdělení Československa v roce 1992 proběhlo způsobem demokratickým a kulturním bez ozbrojených konfliktů, k jakým docházelo ve federovaných státech jako byla Jugoslávie a Sovětský svaz.

Rozpad Československa posunul oba nově vytvořené státy Česko a Slovensko v pořadí velikosti evropských států dosti do pozadí, ale díky úzké spolupráci se sousedním Polskem a Maďarskem v rámci Visegrádské skupiny si mohly navzájem pomáhat, když hledaly své místo v složité evropské politice a na mezinárodním fóru vůbec.

První kroky například stát se řádnými členy Rady Evropy nebo být přijati jako přidružení členové do Evropské unie, byly poměrně snadné a původně to zvládlo ještě nové Československo. Ale pak nastala delší a obtížnější jednání o adaptaci státního zřízení a ekonomiky na podmínky Evropské unie. A to už nebyl proces nijak jednoduchý.

Nejprve bylo nutno překonat mnohé naivní představy československých obyvatel o jednoduchosti vstupu do integračního procesu, který už probíhal více než čtyřicet let. Bylo totiž nutno překonat mnoho problémů nejrůznějšího druhu na cestě k postupné společenské přestavbě Česka a Slovenska, najít nezbytné úpravy jejich ekonomiky na zapojení do společného trhu po překonání období přidružení.

Nebylo také nijak snadné překonat některé velmi silné protiintegrační tendence, jež převládaly mezi ekonomy, kteří svými názory převládali v prvních českých vládách, a tak se stalo, že Česká republika, ač jedna z ekonomicky i politicky nejvyspělejších požádala o vstup do Evropské unie až začátkem ledna 1996 jako poslední z přidružených států.

Převratný rok 1989 znamenal rozhodující krok k překonání bilaterálního rozdělení Evropy. Varšavská smlouva se sama rozpustila, ale NATO se rozhodlo přijetím nové doktríny hledat své nové uplatnění. Začalo se jednat o jeho rozšíření a Česko bylo v roce 1997 společně s Maďarskem a Polskem vyzváno stát se prvními novými jeho členy.

Česko toto rozhodnutí uvítalo v přesvědčení, že tímto krokem bude bezpečnost republiky plně zajištěna, i když někteří o tom nebyli plně přesvědčeni.

Brzy se však ukázalo, že se členstvím v NATO mohou být spojeny i některé problémy. Když vláda USA v duchu nové doktríny NATO prosadila letecké bombardování Jugoslávie jako „přínos“ aliance do diplomatického projednávání složité otázky Kosova, musela česká vláda čelit dosti výraznému nesouhlasu české veřejnosti s eventuální českou účastí na vojenských operacích.

Česká vláda společně s řeckou vládou, jako představitelky menších členů NATO, ale blíže seznámených se složitou situací na Balkáně, tehdy vystoupily s vlastní iniciativou komplexního přístupu k problémům této části Evropy. Za to si doma vysloužila česká vláda ostrou kritiku opozice, ale česko - řecké podněty převzala poté Evropská unie do svého celkového programu stabilizace Balkánu.

Levicové vlády Česka s převahou sociální demokracie takto samostatněji postupovaly v souvislosti se svou jasně proevropsky orientovanou politikou. Také projednávání příprav vstupu Česka do Evropské unie probíhalo, i když nebylo nijak jednoduché, daleko intenzivněji a vstřícněji. Zapojení Česka do Evropské unie bylo jednoznačně schvalováno českou veřejností, která také uvítala, že bylo dohodnuto, aby se 1. květen 2004 stal dnem, kdy se Česká republika spolu s dalšími evropskými státy stane řádným členem Evropské unie.

Tímto dnem se Češi stali plnoprávními občany Evropské unie. Členstvím v ní se významně posílilo bezpečnostní postavení Česka v Evropě a v mezinárodní politice vůbec. Současně se však musí Česká republika podřídit všem dosud přijatým a schváleným zákonům a zásadám společenského života unie, ale zároveň získala právo se na vypracování všech nových zákonů aktivně podílet a v řadě případů má dokonce právo svým hlasem přijetí některých opatření znemožnit.

O jednotu Evropy

Sjednocovací proces ještě neskončil, 1. 1. 2007 se členy staly Bulharsko a Rumunsko, ale nepochybně je na dobré cestě, neboť už dosáhl rozhodujících kroků. Záleží na vývoji v jednotlivých evropských státech, jež dosud nejsou členy Evropské unie, jak rychle se dokáží přizpůsobit podmínkám platným v této unii, aby se mohly stát jejími řádnými a plnoprávními členy.

Před Evropskou unií a všemi jejími občany stále trvá úkol, aby důsledným naplněním integračních a demokratizačních cílů dokončila administrativní výstavbu unie a zároveň se stala jako skutečně sjednocená Evropa jednou z velmocí, jež by měly řídit světovou politiku založenou na multipolaritě.

Vstup do jednadvacátého století byl poznamenán nástupem světového terorismu, ohrožujícího samu podstatu lidské existence. Zatím se proti němu postupuje, a to ne příliš úspěšně, podle scénáře iniciovaného vládou USA. Ve světě sílí kritický postoj k této politice stejně jako k plánům na svět řízený jednou hypervelmocí.

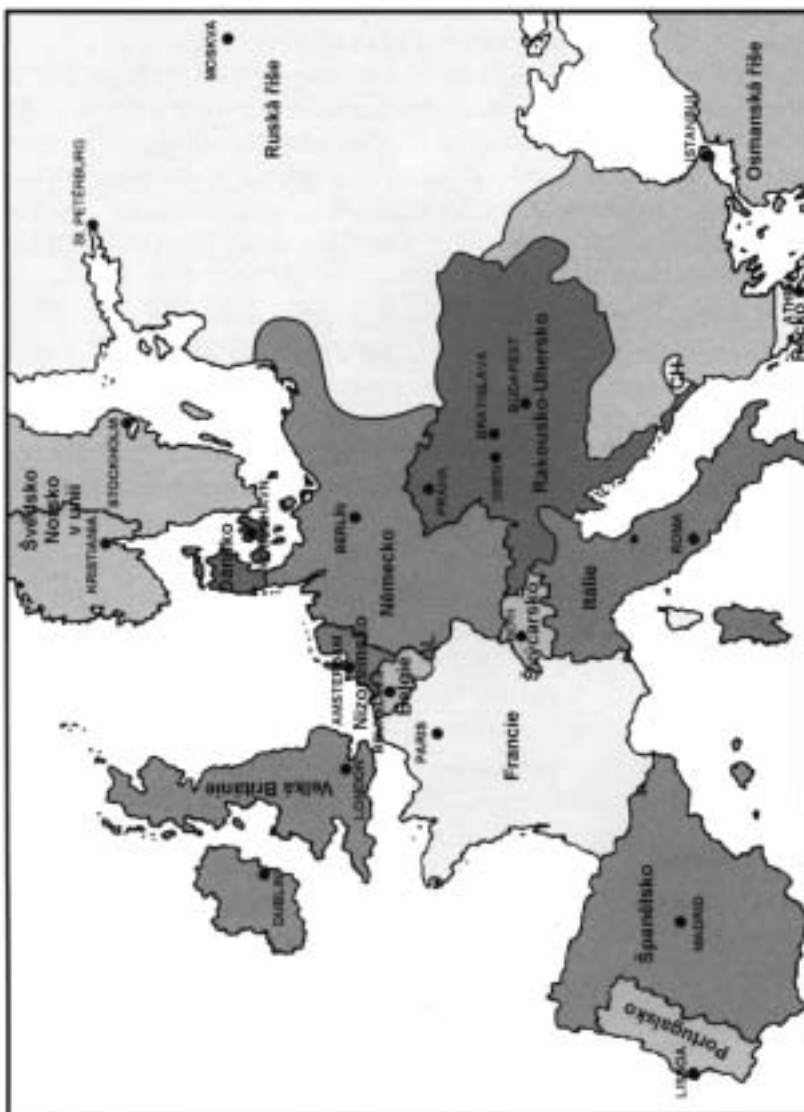
Roste zájem o politiku multipolarity, navrhovanou dvěma nejlidnatějšími státy světa, Čínou a Indií. Ty už v roce 1954 formulovaly zásadu mírového soužití, kterou nakonec přijala velká část světa a jednoznačně se osvědčila. Myšlenku multipolarity podporuje také další velmoc, Ruská federace, a řada jiných významných států se netají sympatiemi k ní.

Evropa má stále ve světě velké slovo a bude záležet jen na ní, připojí-li se k zastáncům multipolarity, kde by ji samozřejmě příslušeno postavení jednoho z několika pólů.

Obsah:

Češi ve středu Evropy a český stát	5
Husitství a Jiří z Poděbrad	6
Třicetiletá válka a J. A. Komenský	8
Český národ a demokracie	8
Češi a Rakousko v Evropě	11
Za demokratizaci samosprávy	13
Sokol	14
Praha - kulturní centrum Evropy	15
Češi a evropská politika	16
Proti válce	17
Odboj	19
Československo	21
Československá diplomacie	22
Národy a národnosti v ČSR	24
Evropská dimenze diplomacie ČSR	26
Češi a hospodářská krize	27
Za kolektivní bezpečnost	29
Rozbití Československa	30
Protektorát Čechy a Morava	32
Za svobodu Československa	34
Obnovení Československa	36
V bipolární Evropě	39
Mírové soužití a reformy	40
Mezinárodní uvolnění a spolupráce	42
Češi a Slováci	43
Pražské jaro	45
Intervence a normalizace	47
Charta '77	49
Helsinský mírový proces	50
Sametová revoluce	52
Do Evropské unie	53
O jednotu Evropy	56

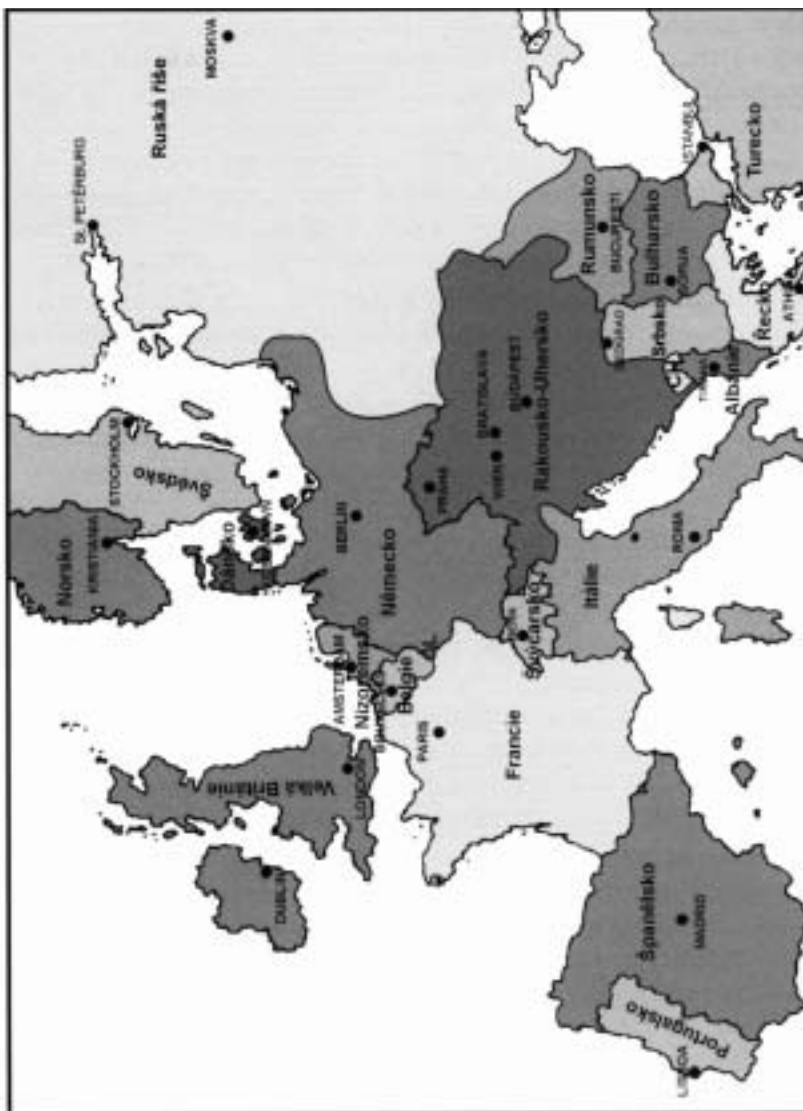
Evropa v roce 1867

CH - Černá Hora
L - Lucembursko

Pramen: Malý atlas světa

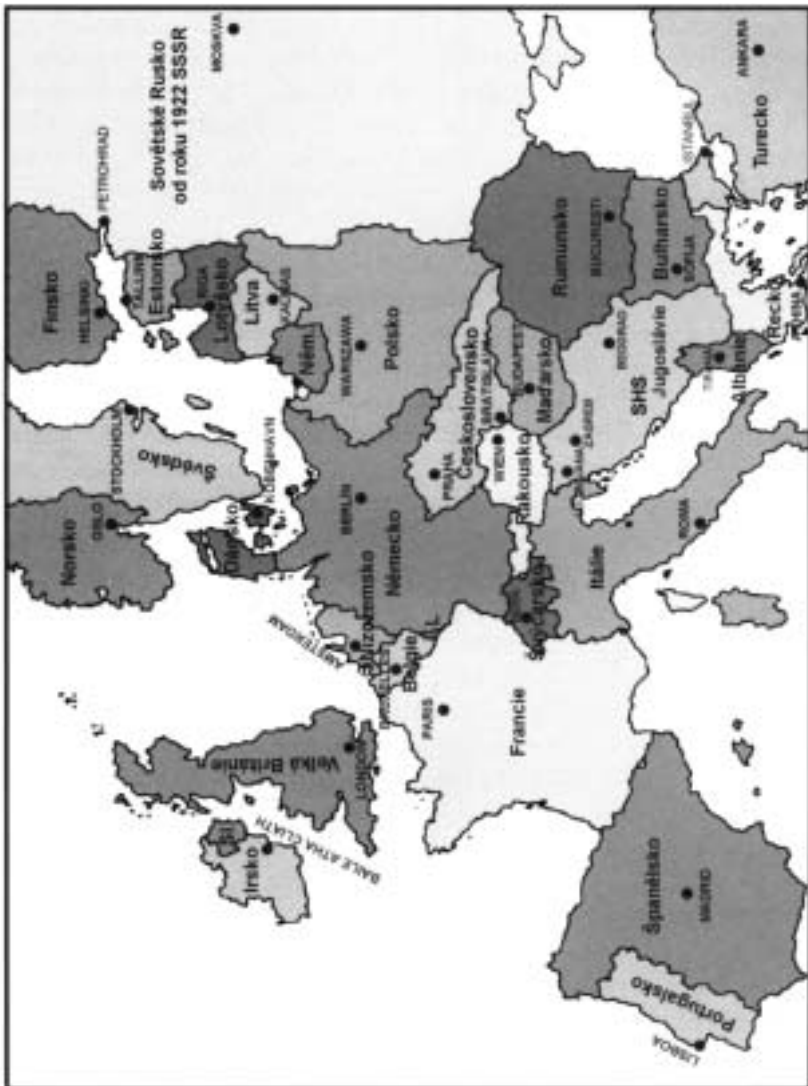
Evropa v roce 1914

CH – Černá Hora
L - Lucembursko

Pramen: Malý atlas světa

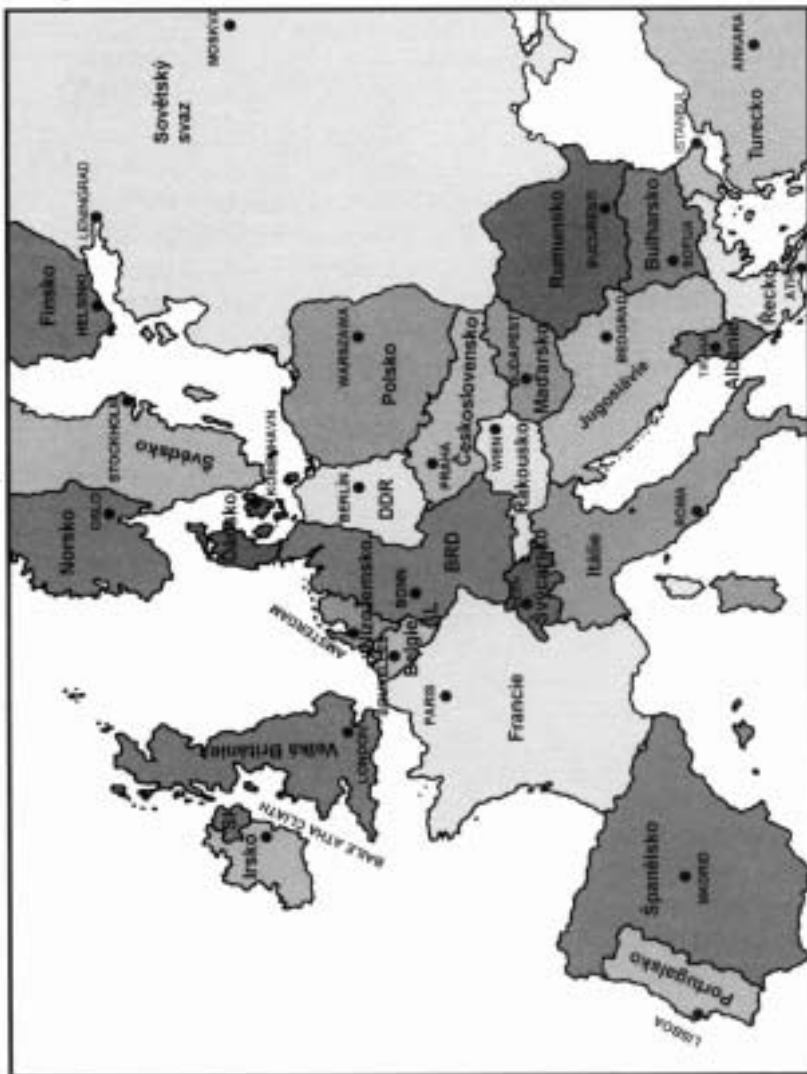
Evropa v roce 1918

L - Lucembursko
SI - Severní Irsko
Něm. - k Německu

Pramen: Malý atlas světa

Evropa v roce 1945

L - Lucembursko
SI - Severní Irsko

Pramen: Malý atlas světa

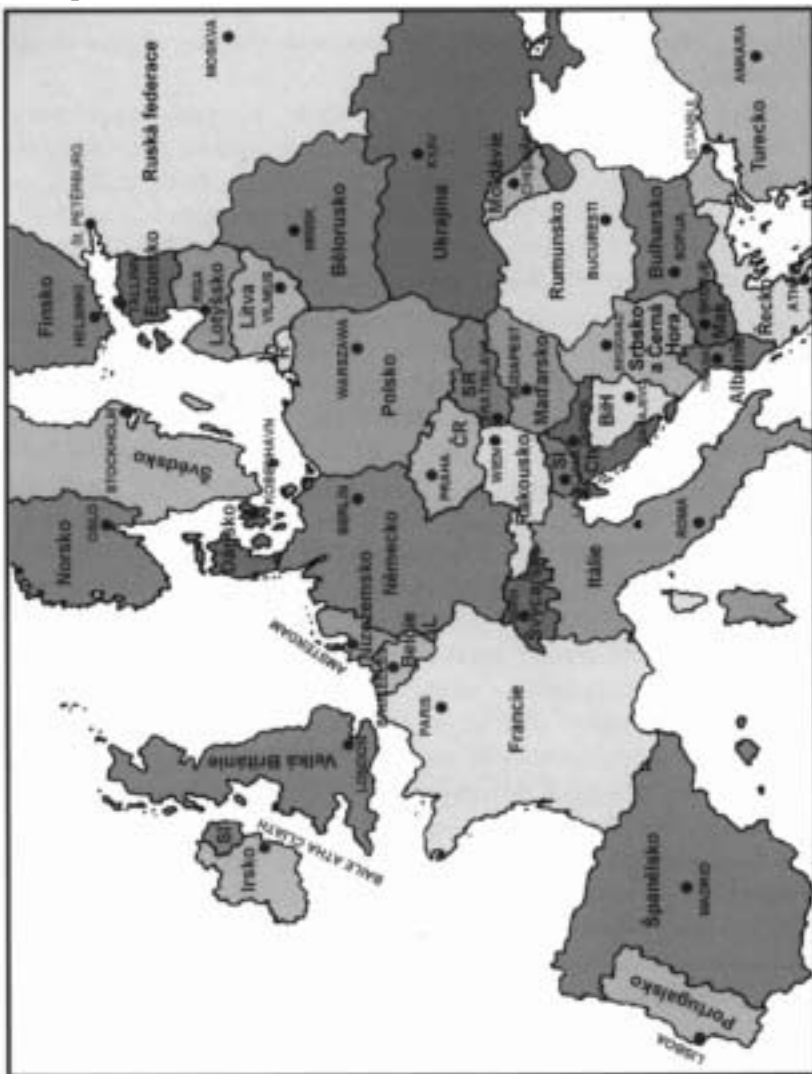
Evropa v roce 1975

L - Lucembursko
 SI - Severní Irsko

- Evropské státy NATO
- Státy Varšavské smlouvy
- Neutrální státy

Evropa v roce 2000

L - Lucembursko	BiH - Bosna a Hercegovina
SI - Severní Irsko	Mak - Makedonie
R - k Ruské federaci	
Sl - Slovinsko	
Ch - Chorvatsko	

Pramen: Malý atlas světa

Jiří Maštálka

Alexandr Ort

ČEŠI A EVROPA

Neprodejný výtisk

Druhé opravené vydání

Praha - Štrasburg - Brusel

2008

Prof. PhDr. Alexandr Ort, DrCs. (nar. 1926) se zaměřil na studium české zahraniční politiky, Evropy a mezinárodních vztahů, a to na Vysoké škole politických a hospodářských věd, Fakultě mezinárodních vztahů Univerzity Karlovy, Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii, Univerzitě 17. listopadu a po dvaceti letech mimo obor na Právnické fakultě Univerzity Karlovy, Fakultě mezinárodních vztahů Vysoké školy ekonomické, na Vysoké škole mezinárodních a veřejných vztahů v Praze a Právnické fakultě Komenského univerzity v Bratislavě. O české a evropské historii přednášel i v zahraničí.

MUDr. Jiří Maštálka (nar. 1956) Původním povoláním lékař kardiolog je poslancem Evropského parlamentu. V letech 1990 až 1992 byl poslancem Federálního shromáždění a v letech 1996 až 2004 členem Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky.

GUE/NGL

Gauche Unitaire Européenne/Gauche Verte Nordique
European United Left/Nordic Green Left

Groupes Parlementaire • Parliamentary Group
PARLEMENT EUROPEEN • EUROPEAN PARLIAMENT